

NAMERAVAM, ALI TO NE ZNAČI DA ĆU I DA URADIM: TEORIJA PLANIRANOG PONAŠANJA

Ana Busarac

Uvod

Teorija planiranog ponašanja, TPP (*Theory of planned behavior, TPB*) je teorija koja objašnjava povezanost i uzročnost između različitih uverenja i ponašanja. Ona ukazuje da uverenja čine osnovu konstrukata: stavova, subjektivnih normi i opažene bihevioralne kontrole koji utiču na nameru, koja zatim ima neposredni uticaj na izvođenje ponašanja. Ovaj model je pokazao dobru prediktivnu vrednost za mnoga ponašanja i oblasti ljudske delatnosti. Iz tog razloga, od kako ga je Ajzen (Ajzen, 1985) postavio, široko je ispitan u različitim oblastima psihologije i psihološke prakse. Teorija planiranog ponašanja je primenljiva u psihologiji marketinga, propagandi, odnosima sa javnošću, zdravstvenoj psihologiji, psihologiji sporta itd.

Teorija planiranog ponašanja i teorija razložne akcije

Teorija planiranog ponašanja (TPP) je proistekla iz **teorije razložne akcije** koju je zajedno sa Ajzenom postavio Fishbein. Ajzenov model planiranog ponašanja predstavlja nadogradnju teorije razložne akcije, i njenu dalju razradu (Ajzen, 1985). U daljem delu ovog poglavlja, na nekim mestima, oba autora će biti pominjana zajedno.

U teoriji planiranog ponašanja, kao i teoriji razložne akcije, namera se smatra direktnim uzročnikom ponašanja. Ali kako su obe ove teorije proistekle iz teorije stavova, do njihovih konačnih verzija došlo se polazeći od razmatranja uticaja stavova na ponašanje.

Uočeno je da stavovi, koji su smatrani glavnim uzročnicima ponašanja, to ponekad nisu bili. Ponekad je povezanost stava i ponašanja bila veoma niska ili je nije ni bilo. Stav tako nije mogao biti direktan uzročnik, već eventualno samo indirektan.

U klasičnim tripartitnim modelima stava, po kojima stav ima svoju kognitivnu, afektivnu i konativnu komponentu, konativna komponenta je posmatrana u terminima namere da se izvede određeno ponašanje. U teoriji planiranog ponašanja namera je postavljena kao izdvojen konstrukt i direktan uzročnik ponašanja.

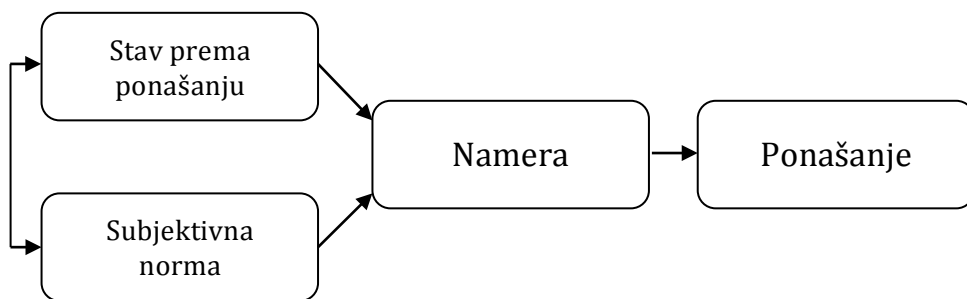
Fishbein (Fishbein & Ajzen, 1975) je pretpostavio da *stav* prema ponašanju, u stvari, ima neposredan uticaj na nameru koja je zatim glavni i direktni uzročnik ponašanja. Pored stava, pretpostavio je da postoji još jedna prediktorska varijabla koja utiče na nameru da se ponašanje izvede, i ona se tiče *subjektivnih normi*. To bi značilo da ako ljudi neko ponašanje procenjuju kao pozitivno (stav) i pored toga ako smatraju da njima značajne osobe žele da oni to ponašanje izvedu (subjektivne norme) to će voditi izraženijoj nameri i većoj verovatnoći izvođenja ponašanja.

Ajzen dopunjuje Fishbein-ov model predikcije ponašanja elementom opažene bihevioralne kontrole (Ajzen, 1991). Po njemu, *bihevioralna kontrola* je još jedna prediktorska varijabla. Za ovu komponentu Ajzen je pretpostavio ne samo da ima neposredan uticaj na nameru, već da u mnogim situacijama ona sa namerom može biti udružena i tako, direktno uticati na ponašanje.

Ovi teorijski konstrukti: *stavovi prema ponašanju*, *subjektivne norme* i *bihevioralna kontrola* su hipotetičke, latentne varijable za koje se pretpostavlja da utiču na nameru da se izvede ponašanje na koje se namera odnosi. Latentne su u smislu da se nalaze u osnovi namere i tako implicitno određuju njenu prisutnost i njen intenzitet.

Veliki značaj obe teorije je što su pored stava prepoznale i istakle značaj drugih konstrukata (namere, subjektivne norme i bihevioralne kontrole) u predikciji i izvođenju ponašanja (videti modele, šematski

prikazane, sl. 1.1, sl. 1.2).¹ Kroz njih su direktno iznete zamerke ranijim merenjima stavova koje su bile usmerene isključivo na stav i pretpostavku da stavovi određuju ponašanje.

SLIKA 1.1 Model teorije razložne akcije, Fishbein

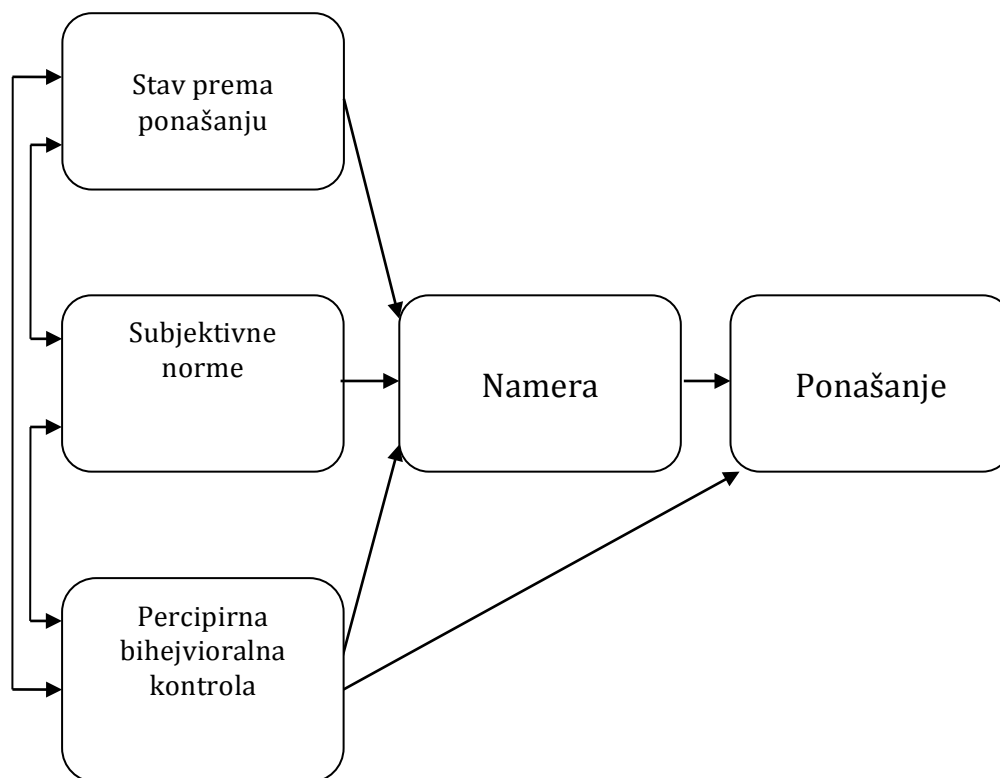
¹ Teorija razložne akcije bila je uspešno primenjena u predviđanju širokog spektra ponašanja, od jednostavnih ponašanja izbora u laboratorijama pa sve do zdravstvenih i potrošačkih ponašanja.

Ali u istraživanju koje su sprovedi Ajzen i Madden, 1986 (po Hewstone, 2002), stav i socijalna norma o dobijanju dobre ocene na ispitu u studentskoj populaciji, merene početkom semestra, su imale multiplu korelaciju $R=0.48$, korelacija je bila veća kada je u model bila uključena i bihejvioralna kontrola i iznosila je $R=0.65$. Kada su merene kasnije u semestru, stav i subjektivna norma su u predviđanju namere dale $R=0.49$, ta korelacija se opet povećala kada je bila uključena percipirana bihejvioralna kontrola i iznosila je $R=0.64$. Ali ne samo to, kada je merena kasnije u semestru percipirana bihejvioralna kontrola poboljšala je predikciju stvarno dobijenih ocena, sama namera je dala je $R=0.39$, a namera i percipirana bihejvioralna kontrola dale su zajedno $R=0.45$.

Ovo upućuje na zaključak da teorija planiranog ponašanja nadmašuje teoriju razložne akcije u predviđanju bihejvioralnih namera i ponašanja, ali ovde treba naznačiti da su mnoga druga istraživanja pokazala da to važi pre svega za ona ponašanja koja su okarakterisana kao složena ponašanja, i kao takva teža za izvođenje od jednostavnih.

² Ajzen na osnovu nalaza ističe da veći broj uverenja značajno ne doprinosi objektu stava (Fishbein, Ajzen, 1975). O istraživanju koje su sprovedi Ajzen i Madden, 1986 (po Hewstone, 2002), stav i socijalna norma o dobijanju dobre ocene na ispitu u studentskoj populaciji, merene početkom semestra, su imale multiplu korelaciju $R=0.48$, korelacija je bila veća kada je u model bila uključena i bihejvioralna kontrola i iznosila je $R=0.65$. Kada su merene kasnije u semestru, stav i subjektivna norma su u predviđanju namere dale $R=0.49$, ta korelacija se opet povećala kada je bila uključena percipirana bihejvioralna kontrola i iznosila je $R=0.64$. Ali ne samo to, kada je merena kasnije u semestru percipirana bihejvioralna kontrola poboljšala je predikciju stvarno dobijenih ocena, sama namera je dala je $R=0.39$, a namera i percipirana bihejvioralna kontrola dale su zajedno $R=0.45$.

Ovo upućuje na zaključak da teorija planiranog ponašanja nadmašuje teoriju razložne akcije u predviđanju bihejvioralnih namera i ponašanja, ali ovde treba naznačiti da su mnoga druga istraživanja pokazala da to važi pre svega za ona ponašanja koja su okarakterisana kao složena ponašanja, i kao takva teža za izvođenje od jednostavnih.

Slika 1.2 Model teorije planiranog ponašanja, Ajzen

Daljom analizom stava prema ponašanju, Fishbein i Ajzen ističu da je on u vezi sa uverenjima koja osoba ima o ponašanju ili objektu tog stava. Ovo se odnosi i na druga dva konstrukta: subjektivnu normu i bihejvioralnu kontrolu. Uverenja čine osnovu kognitivne strukture stava, subjektivnih normi i bihejvioralne kontrole.

Uvidom u uverenja može se otkriti zašto osobe imaju određene stavove, kako ocenjuju socijalan pritisak i kako vide mogućnost kontrole određenog ponašanja. Uverenja koja su u osnovi ova tri konstrukta, na nameru mogu uticati samo indirektno (kao što je već rečeno, preko stava, subjektivnih normi i percipirane bihejvioralne kontrole).

Fishbein i Ajzen razmatraju broj uverenja koja se smatraju adekvatna, relevantna i aktivna za objekat stava. Ističu da iako svaka osoba može imati relativno veliki broj uverenja o objektu stava, samo "mali" broj je pristupačan osobi u određenom trenutku vremena. U istraživanjima u kojima je ispitivan raspon pažnje (npr. Miller, 1956; Mandler, 1967, po Fishbein & Ajzen, 1975) pokazalo se da osobe nisu u stanju da pristupe, uoče, ili obrade više od pet do devet informacija u određenom vremenu. Na osnovu ovih nalaza Ajzen i Fishbein spekuliraju da je stav u datom trenutku vremena, primarno determinisan sa pet do devet uverenja o objektu stava (naravno ne isključuje se mogućnost da stav bude određen i sa više od devet uverenja, ili kojim uverenjem manje)². Ta uverenja su tzv. *salijentna (istaknuta)* uverenja, i ona su, u stvari

² Ajzen na osnovu nalaza ističe da veći broj uverenja značajno ne doprinosi objektu stava (Fishbein, Ajzen, 1975). On ukazuje na nalaz da funkcija, koja na x osi ima broj uverenja a na y osi joj je stepen dostupnosti stavu, je funkcija koja ima horizontalnu asimptotu na potpunoj dostupnosti stavu; i gde se oko devetog salijentnog uverenja dostiže skoro potpuno približavanje tom maksimumu pristupnosti stavu, ($x=\infty \Rightarrow y=1$).

relevantna uverenja u datom momentu vremena. Drugim rečima to su aktuelna uverenja koja osoba ima o objektu stava. Moguće je da ova salijentna uverenja tokom vremena budu ojačana ili oslabljena ili zamenjena nekim novim uverenjima koja će tada biti salijentna u drugom trenutku, ali u datom trenutku vremena za istraživače su bitna samo tada aktuelna uverenja.

Fishbein je, prvi, u svojoj teoriji razložne akcije, postavio pitanje, i dao odgovor kako se unutrašnja (kognitivna) struktura stava izvodi iz uverenja o objektu stava (elementarnih kognicija, ili kako ih on još naziva informacionim osnovama stava). On ističe da uverenja formiraju kognitivnu strukturu stava po načelu **očekivanja-vrednosti**. Ovo načelo ističe da se u osnovi stava nalaze pre svega uverenja o objektu i njegovim atributima ili o posledicama određenih akata (to su *očekivanja*), ali i paralelno ovim uverenjima postoje evaluacije ovih atributa ili posledica akata (to su *vrednosti*).

Stav prema objektu je proizvod očekivanja i vrednosti. Izvodi se po jednačini:

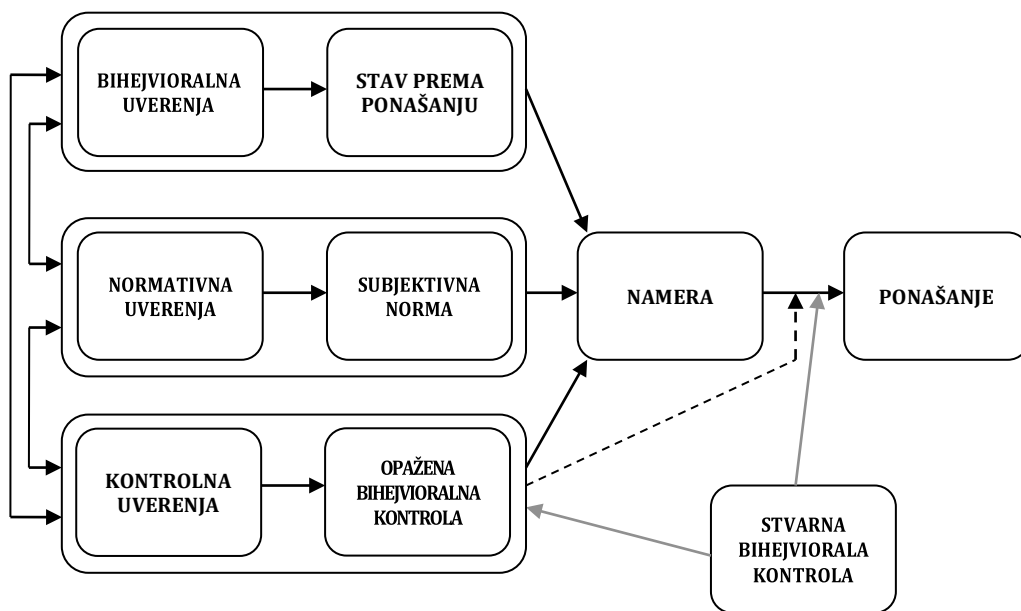
$$A_o = \sum_{i=1}^n b_i e_i$$

U ovoj jednačini A_o označava stav prema objektu O, b_i je uverenje ili subjektivna verovatnoća da objekat ima određene attribute, i , a, e_i je evaluacija tog atributa.

Samo već pomenuti salijentni atributi ulaze u jednačinu, odnosno oni koje osoba smatra relevantnima. Vrednost stava je na taj način izračunata sabiranjem proizvoda uverenja i evaluacije uverenja, sabiraka ima onoliko koliko ima salijentnih uverenja o objektu stava.

Elementi u modelu teorije planiranog ponašanja

U teoriji planiranog ponašanja Ajzen je u potpunosti preuzeo načelo očekivanja i vrednosti i ugradio ga u model. Preuzevši od Fishbeina ne samo da stav i subjektivna norma već i dodati element bihevioralne kontrole biva izvođen iz odgovarajućih mu uverenja po načelu *očekivanje* × *vrednost*. Na slici 2.0 je predstavljen Ajzenov model, (Ajzen, 1991).

SLIKA 2.0 Model teorije planiranog ponašanja, TPP

U dajem delu teksta biće stavljen fokus na svaki element Ajzenovog modela ponašanja. Krenuće se od ponašanja ka drugim konstruktima, jer od načina na koji se definiše ponašanje zavisi i definisanje ostalih konstrukata.

Ponašanje je očigledan i posmatranju pristupačan odgovor u datoj situaciji. Ono je jedna vrsta organizacije podataka određena samim posmatranjem. Po teoriji, direktno je uzrokovano namerom.

Treba naglasiti da se ponašanje definiše objektom vršenja radnje, tj. ciljem (Target), akcijom (Action), kontekstom (Context) i vremenom (Time). To su takozvani TACT elementi. Na osnovu tih elemenata ponašanje se specifikuje i precizira. TACT elementi dalje služe kao osnova za definisanje svih ostalih konstrukata u modelu.

Vođenjem računa o ovim elementima tokom definisanja svih konstrukata poštuje se tzv. *princip kompatibilnosti (podudarnosti)*. Ovaj princip nalaže da svi konstrukti budu definisani pomoću istih elemenata. Nije bitno kako su tačno TACT elementi određeni u modelu, važno je samo da svi konstrukti budu definisani isto (identičnim TACT elementima).

TACT elementi mogu biti dosta specifično određeni, ali je moguće, i u istraživanjima jeste opravdano povećati nivo njihove generalizacije. Na primer, u situaciji pridržavanja dijetetskog režima nije dovoljno posmatrati planirani obrok sutradan u pet na određenom mestu, češće nas zanima nešto širi opseg ponašanja, kao da li će neko držati planiranu dijetu tokom narednog meseca.

Na osnovu razlike u nivou specifičnosti (tj. generalizacije) istraživači mogu razvrstati ponašanja u nekoliko tipova, to su: 1) jedinstveni akti, 2) ponovljena posmatranja (posmatranje jedinstvenih akata u nekoliko navrata), i 3) multipli akti (odnose se na više različitih jedinstvenih akata koji se mogu posmatrati samo jednom ili više puta, ovi akti su određeni širim setom ponašanja a ne jednim aktom). Jedinstveni akti predstavljaju bazični element svih drugih ponašanja, tako i svih posmatranja raznovrsnih ponašanja. Oni su dosta specifično određeni sa sva četiri TACT elementa. Sastoje se od jedne opservacije ponašanja, s obzirom na specifično određen cilj, u datoj situaciji i u određenom vremenskom trenutku. Kod ostalih ponašanja povećava se nivo njihove generalizacije, pa se neki od TACT elemenata ili zanemaruju ili sažimaju tokom posmatranja.

Postoji visoka uzročna povezanost između namere da se izvede neki jedinstveni akt i samog izvođenja tog jedinstvenog akta, tj. ponašanja. Ona je visoka jer se kod ovog tipa ponašanja, ono i namera skoro u potpunosti poklapaju po specifičnosti. Zbog svoje složenosti multipli akti sa namerom ne mogu imati toliko visoko poklapanje, samim tim povezanost između namere i ovih ponašanja je nešto niža. Da bi se u ovom slučaju obezbedilo što bolje poklapanje ponašanja sa namerom ali i ostalim konstruktima u modelu teorije planiranog ponašanja potrebno je što preciznije odrediti sadržaj ponašanja koji se odnosi na multiple akte.

Namera je najbolji prediktor ponašanja. Ona je pokazatelj spremnosti i odluke da se ponašanje izvede i direktan je uzročnik ponašanja. Zasnovana je na tri prediktorska konstrukta: stavu prema ponašanju, subjektivnim normama i opaženoj bihevioralnoj kontroli.

Namera, kao i drugi konstrukti treba biti specifikovana na osnovu četiri TACT elementa.

U različitim istraživanjima koja se odnose na nameru da se ponašanje izvede (Fishbein & Ajzen, 1975), pokazalo se da namera može biti i pod uticajem različitih karakteristika, kao što su: individualne razlike, varijacije u karakteristikama cilja, zatim samog ponašanja koje se planira izvesti, kao i varijacija u karakteristikama situacije u kojima se ponašanje izvodi. Ali ni jedan od ovih činilaca nije pokazao konzistenciju ili pravilnost u svom uticaju na nameru. Još uvek ne postoji sistematsko razumevanje ovih uticaja, pravilo je jedino da se ti uticaji razlikuju od situacije do situacije i za različita ponašanja.

Namera je, u modelu TPP, kao što je već rečeno, određena sa tri konstrukta: stavom prema ponašanju, subjektivnom normom i opaženom bihevioralnom kontrolom. Ovi konstrukti su dalje određeni skupom različitih kognitivnih uverenja koja se na njih odnose. Tako će, u narednom delu teksta, svaki od ova tri konstrukta biti povezan i definisan preko odgovarajućih uverenja koja su mu u osnovi.

Stav prema ponašanju se odnosi na stepen u kome je izvođenje samog ponašanja pozitivno ili negativno ocenjeno.

Stav prema ponašanju je u svojoj osnovi određen uverenjima, i to skupom bihevioralnih uverenja koja su sa njim povezana.

Bihevioralna uverenja su uverenja koja osoba ima o objektu stava ili ponašanju. Ona su indirektna mera stava prema ponašanju i čine osnovu kognitivne strukture stava. Kombinuju se po načelu očekivanja i vrednosti, tako se snaga svakog uverenja dovodi u vezu sa procenom posledica ili procenom atributa tog uverenja. Tako se bihevioralna uverenja o ponašanju dovode u vezu sa očekivanim posledicama tog (ili tih) ponašanja.

Procena svake posledice se direktno proporcionalno dovodi u vezu sa verovatnoćom da će ponašanje proizvesti posledice koje se očekuju, i tako se dobija stav prema ponašanju. Formula je:

$$A_B \sim \sum_{i=1}^n b_i e_i$$

Stav prema izvođenju ponašanja je obelžen sa A , b je uvenje da će izvođenje ponašanja B dovesti do određenih posledica, dok e predstavlja procenu tih posledica; a, n je broj uverenja koje osoba ima u odnosu na izvođenje ponašanja o kome je reč.

Za stav prema ponašanju, kao i za dva druga konstrukta (subjektivnu normu i opaženu bihevioralnu kontrolu) bitna su samo salijentna uverenja.

Subjektivne norme predstavljaju opaženi socijalni pritisak koji osobu manje, više prisiljava da sprovede određeno ponašanje. One se tiču uticaja koji socijalno okruženje ima na izvođenje ponašanja. Direktno su vezane za procenu osobe da li (ili ne) bitne osobe i referentne grupe iz njenog okruženja smatraju da ponašanje treba (ili ne treba) sprovesti u delo.

U osnovi subjektivnih normi se nalaze normativna uverenja.

Normativna uverenja se odnose na procenu osobe o tome kakva očekivanja povodom ponašanja imaju za nju značajne osobe ili grupe iz okruženja, kao i kakav odnos one imaju prema izvođenju ponašanja. Pretpostavlja se da je osoba koja izvodi određeno ponašanje naklonjena tim osobama i grupama, to mogu biti: članovi porodice, prijatelji, učitelji, doktori, supervizori, mentori ili kolege sa posla. Njihova očekivanja su upućena osobi koja ponašanje izvodi; osoba ta očekivanja opaža, imajući manju ili veću motivaciju da udovolji tim očekivanjima. U teoriji se pretpostavlja da normativna uverenja u kombinaciji sa motivacijom da se udovolji očekivanjima drugih, određuju subjektivnu normu.

Snaga normativnog uverenja se dovodi u vezu sa motivacijom da se udovolji bitnim osobama ili grupama, tako se grade socijalne norme. Formula je:

$$SN \sim \sum_{i=1}^n n_i m_i$$

Subjektivne norme su obeležene sa SN , n je normativno uverenje, tj. uverenje osobe da referentna grupa ili pojedinac smatra da ona treba ili ne treba da izvede određeno ponašanje; m se odnosi na motivaciju da se udovolji relevantnoj grupi ili osobi; a, n predstavlja broj relevantnih referenata.

Opazena bihevioralna kontrola se odnosi na sposobnost i mogućnost ljudi da izvedu određeno ponašanje. U osnovi kognitivne strukture bihevioralne kontrole se nalaze kontrolna uverenja.

Kontrolna uverenja se odnose na procenu prisustva faktora koji mogu olakšati ili otežati izvođenje ponašanja. Kontrolna uverenja grade opaženu bihevioralnu kontrolu po načelu očekivanja i vrednosti.

Opažena snaga svakog faktora koji može otežavati ili olakšavati izvođenje ponašanja se dovodi u direktan odnos sa opaženom verovatnoćom da je kontrolni faktor prisutan (tj. sa njegovom verovatnoćom prisustva). Formula je:

$$PBC \sim \sum_{i=1}^n c_i p_i$$

Opažena bihevioralna kontrola je u formuli obeležena sa **PBC**, **c** se odnosi na kontrolna uverenja, tj. na uverenje da je kontrolni faktor prisutan, **p** se tiče procene snage kontrolnih faktora; a, **n**, se odnosi na broj kontrolnih faktora.

Treba naznačiti da od stepena u kojem je tačna procena opažene bihevioralne kontrole zavisi i procena stvarne bihevioralne kontrole. Bihevioralna kontrola se u tom smislu koristi za procenu stvarne bihevioralne kontrole. Stvarna bihevioralna kontrola se u model uvodi samo kao teorijski konstrukt. Kako je stvarnu bihevioralnu kontrolu teško praktično izmeriti, o njoj se samo spekulira na osnovu opažene bihevioralne kontrole.

Stvarna bihevioralna kontrola se definiše kao stepen u kojem osoba ima veštine, mogućnosti i druge izvore koji su joj potrebni da se izvede određeno ponašanje. Uspešno izvođenje nekog ponašanja ne zavisi samo od namere da se ono izvede, već i od zadovoljavajućeg nivoa bihevioralne kontrole. U zavisnosti od stepena u kom je opažena bihevioralna kontrola tačno procenjena ona je bliža konstruktivnoj stvarnoj bihevioralnoj kontroli. Tačno procenjena bihevioralna kontrola tako (kao i namera) može biti direktni uzročnik ponašanja.

Važno je istaći, da ponašanje može biti direktno uslovljeno ne samo namerom već i opaženom bihevioralnom kontrolom (pogledati prikaz modela TPP, slika 2.0). Smatra se da opažena bihevioralna kontrola nivelira efekat namere da se ponašanje izvede (Ajzen, 1991). Na taj način namera dovodi do ponašanja samo onda kada je opažena bihevioralna kontrola jaka. U praksi se pokazalo da namera zajedno sa opaženom bihevioralnom kontrolom ima glavni efekat na ponašanje, a uporedo, pokazalo se, da namera i opažena bihevioralna kontrola *nemaju* značajnu međusobnu interakciju. Na osnovu mnogih nalaza ova dva konstrukta se mogu smatrati odvojenim faktorima direktnog uticaja na ponašanje.

Jedna od mogućnosti direktnog uticaja bihevioralne kontrole na ponašanje bi bio primer situacija u kojima iako postoji namera da se ponašanje izvede, ta namera može biti manje ili više onemogućena različitim faktorima. Pre svega može biti onemogućena nekim spoljnjim činiocima i prethodnim događajima (npr. može se desiti da osobi pomanjkaju sredstva za izvođenje ponašanja).

Što se tiče unutrašnjih faktora važi pravilo da osobe mogu dosta dobro proceniti svoje sposobnosti i mogućnosti da izvedu određeno ponašanje, ali dešava se, što je češći slučaj kod složenih ponašanja, da osobe u toj proceni omanu, i da iako imaju nameru, zbog nedostataka sposobnosti i veština one ponašanje ne mogu izvesti. Tada se bihevioralna kontrola pokazuje kao značajniji uzročnik ponašanja.

Opažena bihevioralna kontrola je dosta slična, a dobrim delom i podudarna Bandurinom terminu samoefikasnosti (Bandura, 1997). Razlika jedino postoji u pristupu operacionalizovanja ova dva pojma. Oba pojma se odnose na uverenja osobe da je sposobna da izvede određeno ponašanje. Istraživači koji se interesuju za Bandurin termin obično usmeravaju pažnju na definisanje različitih prepreka koje mogu omesti izvođenje ponašanja. Kod opažene bihevioralne kontrole se traži ocena u kojoj meri je neko u stanju ili ima sposobnosti da izvede određeno ponašanje. Ali bilo bi pogrešno pretpostaviti da u istraživanjima pitanja postavljena na jedan način mere isključivo jedan od ova dva koncepta. U tom smislu ova dva termina se preklapaju (Ajzen, 2002).

**DO OVOG MESTA JE OBAVEZNO ZA ISPIT, DALJE SAMO ZA ZAINTERESOVANE, fusnote
takode nisu obavezne**

Ovde treba dodati da se opažena bihevioralna kontrola ne poklapa sa konceptom lokusa kontrole (Rotter, 1966). Opažena bihevioralna kontrola se tiče uverenja da je neko sposoban da izvede određeno ponašanje, a lokus kontrole se tiče generalizovanog uverenja da su događaji u nečijem životu uzrokovani unutrašnjim ili spoljašnjim faktorima. Osobe koje imaju unutrašnji lokus kontrole smatraju da su događaji uzrokovani unutrašnjim činiocima (motivacija, sposobnosti, itd.). Obrnuto, kod spoljašnjeg lokusa kontrole smatra se da su događaji uzrokovani spoljašnjim faktorima (drugim ljudima, srećom, prirodnim okolnostima, itd.). Ni jedan ni drugi lokus ne bi trebalo da se dovode u vezu sa opaženom bihevioralnom kontrolom (Ajzen, 2002).

Razlike u bihevioralnoj kontroli i lokusu kontrole mogu biti ilustrovani sledećim primerima. Recimo, dobro opaženo "nemanje" sposobnosti da se izvede određeno ponašanje predstavlja unutrašnji faktor, ali vodi niskoj opaženoj bihevioralnoj kontroli; slično, izvođenje nekog ponašanja može zavisiti od pomoći drugih osoba ali opažena bihevioralna kontrola može biti visoko ocenjena jer je osoba uverena da može pridobiti pomoć drugih kada joj je ona potrebna. Opažena bihevioralna kontrola se, tako, ukratko, odnosi na dobro opažene i dobro procenjene spoljašnje i unutrašnje faktore koji mogu olakšati ili otežati izvođenje ponašanja. Čak i kada je reč o specifičnom zdravstvenom lokusu kontrole, ne bi ga trebalo dovoditi u vezu sa opaženom bihevioralnom kontrolom (Ajzen, 2002), jer se on odnosi na dosta širok raspon ponašanja i događaja, ne na kontrolu izvođenja određenog ponašanja. Zdravstveni lokus kontrole je širi pojam od opažene bihevioralne kontrole.

Uverenja u modelu teorije planiranog ponašanja

Uverenja u modelu teorije planiranog ponašanja su osnovna „kognitivna građa“ osnovnih konstrukata: stava prema ponašanju, subjektivne norme i opažene bihevioralne kontrole. Iz te perspektive potrebno ih je dodatno razmotriti i objasniti princip očekivanja i vrednosti.

Ajzen je analizirao prirodu svih bihevioralnih, normativnih i kontrolnih uverenja koje je uneo u model. Razlikuje dva tipa uverenja: *deskriptivna* i *inferencijalna* (deduktivna). Sva uverenja se odnose na vezu između objekta i nekog atributa koji je sa objektom u vezi.

Deskriptivna uverenja se formiraju na osnovu direktnog posmatranja i imaju visok stepen verodostojnosti. Inferencijalna uverenja idu dalje od čiste opservacije. Ona se baziraju na deskriptivnim uverenjima.³ Formiranje inferencijalnih uverenja se može posmatrati kroz dva procesa, a to su evaluacija (ona se oslanja na preferencije među pojavama; osoba će objektima koje ocenjuje pozitivno pripisivati karakteristike koje su u njenom sistemu vrednosti ocenjene pozitivno) i probablistički proces (ovde osoba može formirati nova uverenja na osnovu npr. silogističkog rezonovanja).⁴ Kako oba procesa uporedo mogu učestvovati u formiranju uverenja, na osnovu njih svako uverenje ima dve dimenzije: evaluativnu, tj. vrednosnu i probablističku, tj. dimenziju verovatnoće. O ove dve dimenzije (očekivanje i vrednost) se vodi računa u teoriji planiranog ponašanja i pretpostavka je da ove dve dimenzije uporedo i međusobno (u

---

³ Ipak, podela na deskriptivna i inferencijalna uverenja je donekle arbitrarna i treba biti uzeta s rezervom. Mnogi atributi koji se pripisuju objektima u deskriptivnim uverenjima ne mogu biti direktno opaženi. Moguće je i da inferencijalna uverenja u potpunosti samostalno nastanu bez ikakvog oslonca na deskriptivna uverenja.

⁴ Na primer (primer koji daje Ajzen) (Fisbein & Ajzen, 1975), neko bi stvorio uverenje da je Hruščov nezreo, zato što ne ocenjuje pozitivno ni njega, ni nezrelost (to bi se odnosilo na evaluativnu dimenziju); neko drugi bi doneo taj zaključak na osnovu činjenice da je skinuo cipelu kojom je lupao o sto na sednici Ujedinjenih Nacija, i uverenja da su ljudi koji se ponašaju na ovaj način nezreli, što bi bila vrsta silogističkog rezonovanja.

multiplikativnom odnosu, očekivanje $\times$ vrednost) doprinose značaju koje može imati uverenje koje se uvodi u model.

U analizi različitih istraživanja i literature o formiranju stavova (Fishbain & Ajzen, 1975), dolazi se do zaključka da su inferencijalna uverenja prevashodno zasnovana na probabilističkom procesu. Evaluacioni proces je dominantniji u situacijama kada neke lične karakteristike (kao što su npr. stavovi, vrednosti, želje) imaju prevagu u formiranju uverenja.

Uverenja (deskriptivna i inferencijalna) imaju formu: objekat (O) ima atribut (X). Ova veza može biti uspostavljena direktnim posmatranjem (deskriptivna uverenja) ili ova veza može biti uspostavljena deduktivnim, inferencijalnim putem iz nekog drugog uverenja o O (inferencijalna uverenja). Međutim postoji još jedna forma uverenja a to je: izvor (S, source) je izneo informaciju da O ima atribut X. Veza između O i X je tada uspostavljena na osnovu informacija koje potiču od nekog izvora, ova uverenja su isto inferencijalna ali imaju drugačiju formu i nastaju na osnovu prihvatanja informacije koja je došla od/iz nekog izvora (tada govorimo o inferencijalnim uverenjima informacionog tipa). Razumevanje prirode uverenja koja se nalaze u osnovi svih konstrukata je ključna za razumevanje prirode procesa kojim nastaju uverenja, ali i razumevanje mogućnosti promene uverenja i planiranje strategije promene uverenja. Promeni uverenja se poklanja poseban značaj, jer njihova promena vodi promeni u drugim konstruktima modela teorije planiranog ponašanja.

Već je istaknuto da je značaj teorije planiranog ponašanja u njenoj mogućnosti predikcije ponašanja, međutim Ajzen i Fishbein ističu da model može služiti i kao osnova za razumevanje promene u ponašanju, kao i planiranje strategije uticaja kojom bi se ta promena ostvarila. Uverenja su baza za razumevanje ali i osnova promene bilo kog drugog konstrukta (Fishbein & Ajzen, 1975). Iz te perspektive potrebno je razmotriti postupke i principe kojima se inicira promenu u ponašanju.

Promena ponašanja u Teoriji planiranog ponašanja

Promena ponašanja u modelu može ciljano biti usmerena ka uverenjima, stavu, subjektivnoj normi, bihevioralnoj kontroli ili ka nameri, pri tome Ajzen ističe da su uverenja uvek i u bilo kojoj strategiji uticaja osnovna nezavisna varijabla od koje se kreće sa promenom. Od njihove promene se ide ka promeni u drugim konstruktima (stavu, subjektivnoj normi, opaženoj bihevioralnoj kontroli, nameri i na kraju ponašanju). Ponašanje je idući tim putem finalna zavisna varijabla, a cilj, koje god izabrane strategije, predstavlja promena u ponašanju.

Ajzen ističe strategiju persuazivne komunikacije (Ajzen, 1971). Ističe i različite strategije i metode aktivnog učestvovanja.

U okviru strategija aktivnog učestvovanja razmatraju se različite metode od kojih se metoda igranja uloga pokazala kao najefikasnija. U ovoj metodi učesnici moraju da zauzimaju različita stanovišta i preispitati svoja postojeća uverenja koja su posrednik u daljem uticaju na zavisne varijable. Oni na taj način formiraju drugačija i preispituju svoja postojeća uverenja (Fishbein & Ajzen, 1975).

Strategija persuazivne komunikacije je najčešća od svih strategija promene (Fishbein & Ajzen, 1975). Fundamentalni princip koji se nalazi u svim varijantama persuazivnog uticaja jeste pretpostavka da je čovek u osnovi *racionalni prerađivač informacija* čija su uverenja, stavovi, namera i ponašanje pod uticajem informacija koja su mu trenutno na raspolaganju. Putem persuazivne komunikacije osoba usvaja nova uverenja koja vode daljoj promeni koja ide ka drugim konstruktima i posledično ka ponašanju.

Kod bilo koje strategije uticaja bitno je voditi računa o tome da se „gađaju“ relevantna uverenja (salijentna uverenja). Ukoliko se želi postići promena u stavu uticaj se usmerava ka bihevioralnim

uverenjima. Promena u normativnim uverenjima je u vezi sa promenom u subjektivnim normama, a promena u kontrolnim uverenjima je povezana sa promenom u opaženoj bihevioralnoj kontroli.

Pretpostavka je da promena u uverenjima, stavu prema ponašanju, subjektivnoj normi ili bihevioralnoj kontroli uzrokuje promenu u nameri da se ponašanje izvede. Ovde je bitno naznačiti da se u ovoj tački uticaja mora voditi računa o relevantnoj težini uticaja koji stav, subjektivna norma i bihevioralna kontrola mogu imati na nameru (u multiplom regresionom modelu teorije planiranog ponašanja ovi konstrukti mogu imati različiti doprinos u predikciji namere). Plan uticaja zavisi od doprinosa koji svaki konstrukt ima u predikciji namere za izvođenje određenog ponašanja. Ukoliko se o ovome ne vodi računa, i krene se sa menjanjem konstrukta koji se nije pokazao kao dobar prediktor namere, promenom tog konstrukta se neće ništa postići.⁵

Promena u nameri dalje vodi promeni u ponašanju. Kod ciljanog uticaja na nameru posebno je bitno voditi računa o TACT elementima (ponašanje se, kao što je ranije u tekstu istaknuto, definiše objektom vršenja radnje, tj. ciljem (Target), akcijom (Action), kontekstom (Context) i vremenom (Time)). Namera i ponašanje treba da se preklapaju po kriterijumima ovih elemenata, samo u tom slučaju dolazi do maksimalnog mogućeg uticaja kod ove dve varijable.

Neki autori ističu da su tehnike kognitivno bihevioralne terapije pogodne za intervencije u modelu teorije planiranog ponašanja, sa čim se autori samo delimično slažu (Fishbein & Ajzen, 2005), naznačavajući da su te intervencije prevashodno orjentisane na ponašanje i da nemaju određen uticaj na nameru. Pored toga, ove tehnike imaju veći uticaj u individualnom a ne širem socijalnom pristupu promene ponašanja.

Još neka razmatranja i kritike teorije planiranog ponašanja

Tokom vremena izvršen je veliki broj istraživanja koja su potvrdila značaj i uspešnost teorije planiranog ponašanja. Vršena su istraživanja u kojima je razmatran doprinos svakog od konstrukata (stava, subjektivne norme i bihevioralne kontrole) u predikciji. Razmatrana je i iscrpnost konstrukata modela TPP za predikciju ponašanja. Međutim, model je bio izložen i različitim kritikama (Hewstone, 2002).

Može se uočiti da model ne uključuje varijable kao što su: crte ličnosti, inteligencija, demografske varijable, vrednosti, itd. Odgovor na to bi bio da su takve varijable u stvari pozadinske karakteristike u modelu. U različitim istraživanjima pokazalo se da neke spoljne karakteristike cilja, kao i situacije u kojoj se ponašanje izvodi, pa i lične karakteristike mogu uticati na nameru da se ponašanje izvede, ali ti uticaji do sada nisu pokazali značajnu pravilnost i variraju od ponašanja do ponašanja. S druge strane, bilo koji konstrukt koji bi eventualno bio pridodat modelu morao bi pratiti načelo očekivanja i vrednosti. Bilo koji dodatni konstrukt, isto tako, ne bi trebalo da korelira visoko sa ostala tri konstrukta u modelu (mada to nije apsolutno pravilo), već da predstavlja zasebni faktor uticaja na nameru i ponašanje. Konstrukt koji bi se sa drugim konstruktima preklapao, samo bi predstavljao izvor redundanse u modelu.

---

⁵ To se pokazalo u istraživanju namere ljudi da investiraju novac, koje su Ajzen i Fishbein sproveli 1972. godine (Fishbein & Ajzen, 1975). U tom istraživanju je prvo izmeren stav prema ponašanju i subjektivna norma. Utvrđene su korelacije i regresioni koeficijenti za ova dva konstrukta. Za stav prema ponašanju se pokazalo da visoko korelira sa namerom i ima visok regresioni koeficijent predikcije namere. Suprotno subjektivna norma je imala nisku korelaciju i nizak regresioni koeficijent. Ispitanici su u kasnije bili podvrgnuti informacionim porukama koje su smanjile prvo značaj stava prema ponašanju za 30% prosečno kod svih ispitanika, isto je urađeno i sa subjektivnom normom. Pokazalo se, kao što su istraživači i predvideli, da je samo promena u stavu prema ponašanju imala uticaj na nameru da se ponašanje izvede.

Neki teoretičari su primetili da ponašanje može biti pod uticajem prethodnog ponašanja ili navike nezavisno od stavova, subjektivne norme i same namere, tj. da prošlo ponašanje može uticati na buduće indirektno preko navika. Neko može nameravati da izvede određeno ponašanje, ali „sila navike“ ga u tome može omesti. Odgovor na ovo bi, sa stanovišta modela, bio da navike zaista mogu omesti odnos uzročnosti namere i ponašanja, ali da to ne važi za sva ponašanja. Navike su jednostavne i stečene aktivnosti koje se skoro automatski javljaju u nekoj određenoj situaciji. U izvođenju takvih ponašanja nije potrebno mnogo svesnog napora. Ponašanja za koja se ovaj model interesuje ne uključuju samo motorne, automatske odgovore. Smatra se da uticaj navika ili prethodnih ponašanja nije toliki kada je reč o aktivnostima koja su u većem stepenu pod voljnom kontrolom. Na osnovu ovog teorijskog razmatranja u teoriji planiranog ponašanja smatra se da ponašanja koja su pod voljnom kontrolom mogu biti predviđena na osnovu namere.

Razmatran je i nedostatak sposobnosti kao činilac koji može dovesti do toga da se ponašanje ne sprovede u delo, iako namera postoji. Pitanje sposobnosti se može razjasniti analizom konstrukta bihejvioralne kontrole. Ljudi, u principu, ne nameravaju da izvedu ponašanje za koje su svesni da nemaju sposobnosti i veštine. Na taj način dobro procenjena sposobnost vodi odgovarajućoj snazi namere, a dobro ocenjena namera zatim vodi dobroj predikciji ponašanja. Ako su ljudi potpuno svesni i pomireni sa tim da im nedostaju veštine svoju samoefikasnost, tj. bihejvioralnu kontrolu će oceniti veoma nisko, pa će ih već to zaustaviti u izvođenju ponašanja. Naravno, nije isključeno da ljudi tek naknadno uvide da im nedostaju veštine, tada oni mogu menjati nameru ili odustati od planiranog ponašanja. Neka istraživanja pokazuju da se ljudi često ne ponašaju u skladu sa svojim namerama. Postavlja se pitanje šta ljude ometa da sprovedu ponašanje u skladu sa svojom namerom ili da li oni možda menjaju svoje namere tokom vremena (?). Model teorije planiranog ponašanja se ne nosi dovoljno dobro sa mogućnošću promene namere.

Isto, neke kritike se odnose na to da teorija isključuje mogućnost da ponašanja mogu biti uslovljena emocijama, jer se oslanja na striktno kognitivan model procesuiranja informacija (Dutta-Bergman, 2005). Međutim snažne emocije mogu imati uticaj na promenu u uverenjima i samim tim nisu u neskladu sa teorijskim modelom.

Model je po pitanju svojih konstrukata dosta statičan (Hewstone, 2002). Da bi predviđela ponašanje teorija planiranog ponašanja kombinuje svoje elemente prema zadatom algoritmu i pretpostavlja da rezultat algoritamske jednačine postavlja pojedinca na kontinuumu, na osnovu koga se zatim vrši predikcija reakcije, tj. verovatnoća ponašanja. Isto tako, pretpostavlja se da bilo koja intervencija koja povećava vrednost jednačine povećava i verovatnoću ponašanja.⁶

---

⁶ Neke od ovih zamerki pokušali su da otklone ili kompenzuju modeli faza. Oni pretpostavljaju da pojedinci prolaze kroz niz faza od donošenja odluke pa do same akcije. **Transteorijski model promene ponašanja** (npr. Prochaska, DiClemente, Norcross, videti u Hewstone, 2002) je jedan od modela faza. U tom modelu pretpostavljeno je da pojedinci prvo prolaze fazu prekontemplacije, u toj fazi oni nemaju nameru menjati svoje maladaptivno ponašanje. Tek u sledećoj fazi, kontemplacije, pojedinci shvataju da postoje problemi vezani sa njihovim maladaptivnim, zdravstveno škodljivim ponašanje. U fazi pripreme oblikuju nameru za akciju. Ova faza se davanjem izjave o nameri promene ponašanja tokom sledećeg meseca i postojanjem bar jednog neuspelog pokušaja tokom protekle godine. Sledeća faza akcije se operacionalizuje promenom ponašanja koje je trajalo bar jedan dan ili najviše šest meseci. Poslednja faza održavanja nastupa tek nakon što je pojedinac bio u stanju da održi promenu u periodu od šest meseci. Ako se povuku neke paralele sa Ajzenovim modelom, teorije planiranog ponašanja, može se uočiti da se pacijenti koji dolaze u Savetovanište za dijetetiku, o čemu će još biti reči, nalaze u fazi pripreme i tu obično daju izjavu da se spremaju da promene ponašanje, tj. da drže dijetu. Narednih mesec dana bi spadalo u fazu akcije u kojoj se sprovodi dijetetski režim. Ovaj model faza je dao neke od smernica za praktičare od kojih je i ta da se u zavisnosti od faze promene u kojoj se pojedinac nalazi mora voditi računa o tipu poruka koje mu se u persuzivnoj komunikaciji upućuju. operacionalizuje

Istraživanja teorije planiranog ponašanja

U istraživanjima teorije planiranog ponašanja (TPP) potrebno je pristupiti svim komponentama modela, a kako u osnovi svih njih stoje relevantna uverenja kojima su određeni stav, subjektivna norma i bihevioralna kontrola, potrebno je prevashodno, pilot ispitivanjem odrediti pristupačna uverenja. Tek nakon toga se može pristupiti izradi upitnika (*TpB Questionnaire*) koji se posebno konstruiše za svako anketno (upitnikom ispitivano) ciljano ponašanje (Francis et al., 2004).

Teorija je ispitana u velikom broju istraživanja. Pokazalo se da ovaj model objašnjava do četrdeset posto varijanse namere i ponašanja. Bihevioralna kontrola u odnosu na druga dva konstrukta uglavnom ima značajniji udeo u varijansi i predikciji ponašanja, njen udeo je još veći (do još dodatnih jedanaest posto objašnjenja varijanse) kada je ponašanje mereno objektivno, putem posmatranja. Subjektivna norma se često pokazuje kao slabiji prediktor ponašanja (Armitage et al., 2001).

Značajni rezultati istraživanja ove teorije su dobijeni u različitim oblastim ljudskog ponašanja. Njihov spektar je širok, tu su: ponašanja koja se odnose na različite životne stilove, zdravstvena ponašanja, ponašanja potrošača i korisnika usluga, ponašanje i odnos prema životnoj sredini, različita manje ili više složena ponašanja u socijalnoj sredini, ali i ona „jednostavnija“ koja se odnose na jednostavne izbore, specifične namere, itd. U nastavku će se navesti neka istraživanja TPP, kako bi se ukazalo na pojedinačne rezultate i neke zaključke.

Ispitivane su nekolegijalne, „nesportske“ namere i ponašanje u akademskoj sredini (Stone, 2010), gde je pokazano da model TPP objašnjava 36% varijanse sklonosti ka varanju u uzorku ispitanih studenata ekonomije (biznisa). Isto, model TPP pokazuje predikciju u sklonosti ljudi ka kockanju, tj. frekvenciji ovog ponašanja (Martin et al., 2010), u tom istraživanju se pored ovog rezultata pokazalo da stavovi ne moraju imati udeo u predikciji kockanja. U istraživanju koje se odnosilo na ispitivanje modela TPP u predviđanju korišćenja društvenih mreža, u populaciji studenata, faktorskom analizom su u principu dobijeni faktori koji se odnose na pretpostavljene komponente modela, međutim namera i ponašanje su činili jedan faktor, ne dva odvojena. Spekulisano je da u istraživanju ispitanici nisu razlikovali nameru i ponašanje (Cameron et al., 2012). Drugo istraživanje, na populaciji adolescenata, koje se odnosilo na predviđanje njihovog korišćenja društvenih mreža je, za razliku od prethodno navedenog istraživanja, potvrdilo sve pretpostavke postavljena na osnovu modela TPP (Baker and White, 2012). U istraživanju iz oblasti zdravstvenih ponašanja, koje se odnosilo na spremnost pacijentkinja srednjih godina da primaju hormonsku terapiju (Quine & Rubin, 1997), se pokazao značajan udeo subjektivne norme i bihevioralne kontrole u predviđanju namere.

Istraživanje sprovedeno kod nas (Busarac & Petrović, 2011) na gojaznim pacijentima, koji su bili uključeni u dijetetski režim, ispitivalo je prediktivnost modela TPP. Rezultati su ukazali da sve tri komponente stav, subjektivna norma i bihevioralna kontrola posmatrane zajedno imaju uticaj na nameru da se smrša, međutim bihevioralna kontrola se pokazala kao jedini značajni prediktor namere na se smrša, isto pokazala se kao značajni prediktor uspeha u mršavljenju. U ovom istraživanju model TPP objašnjava samo 12.3% varijanse namere da se smrša, što je ukazalo na mogućnost uticaja još nekih faktora. Uporedo je uvedena i varijabla stresa (videti, Lazarus & Folkman, 2004) koja je pokazala nepostojeću povezanost sa namerom, ali je imala negativnu povezanost sa mršavljenjem, isto tako i negativnu povezanost sa bihevioralnom kontrolom. Stres je tumačen kao pokazatelj niske frustracione tolerancije. Rezultat je ukazao da se u situaciji stresa ne odustaje od namere ali se odlaže izvođenje ponašanja, stres može omesti izvođenje ponašanja iako namera postoji (Busarac & Petrović, 2011).

Na kraju

Na osnovu pomenutih istraživanja, koji služe kao ilustracija, može se uočiti variranje u rezultatima. Sve u svemu, meta-analiitičke studije ukazuju na značajnu prediktivnost modela teorije planiranog ponašanja u mnogim oblastima ljudskog ponašanja, ali se očekuje da dalja istraživanja i analize ukažu smernice kojima bi se povećala prediktivnost modela i on, eventualno, dodatno specifikovao za različita ponašanja ili kategorije ponašanja.

Literatura:

1. Ajzen, I. (1971): Attitudinal vs. normative messages: An investigation of the differential effects of persuasive communications on behavior. *Sociometry*, 34, 263-280
2. Ajzen, I. (1985): From intention to action: A theory of planned behavior, in Kuhl, J., J. Beckmann (Eds.): *Action control: From cognition to behavior*, Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag, 11-39
3. Ajzen, I. (1991): The theory of planned behavior, *Organization Behavior and Human Decision Processes*, 50 (2), 179-211
4. Ajzen, I. (2002): Perceived behavioral control, self-efficacy, locus of control, and the theory of planned behavior, *Journal of Applied Social Psychology*, 32, 665-683
5. Armitage, J. C., and M. Conner (2001): Efficacy of the Theory of Planned Behaviour: A meta-analytic review, *Social Psychology* 40 (4), 471-499
6. Baker, R. K., White, K. M. (2010): Predicting adolescents' use of social networking sites from an extended theory of planned behaviour perspective, *Computers in Human Behavior*, 26, 1591-1597
7. Bandura, A. (1997): *Self-efficacy: The exercise of control*, Freeman, New York
8. Busarac, A., N. Petrović (2011): Teorija planiranog ponašanja. Provjera na primeru držanja dijete, 20. *Dani Ramira i Zorana Bujasa, Međunarodni psihologijski znanstveni skup, Knjiga sažetaka*, Hrvatsko psihološko društvo
9. Busarac, A., N. Petrović (2011): Samo-efikasnost i stres u procesu držanja dijete, *Savremeni trendovi u psihologiji, Naučno-stručni skup, Zbornik rezimea*, Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu
10. Cameron, R. et al. (2012): Ajzen's Theory of Planned Behavior and Social Media Use by College Students, *American Journal of Psychological Research*, 8(1)
11. Dutta-Bergman, M. J. (2005): Theory and Practice in Health Communication Campaigns: A Critical Interrogation, *Health Communication* 18 (2), 103-122
12. Fishbein, M. and I. Ajzen (1975): *Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research*, Addison-Wesley Publishing Company, Inc., Reading, Massachusetts
13. Fishbein, M., and Ajzen, I. (2005): Theory-based behavior change interventions: Comments on Hobbis and Sutton. *Journal of Health Psychology*, 10, 27-31
14. Francis, J.J., M.P. Eccles, M. Johnson, A. Walker, J. Grimshaw, R. Foy, E.F.S. Kaner, L. Smit and D. Boretti (2004): *Constructing questionnaires based on the theory of planned behaviour: a manual for health services researchers*, Center for Health Services Research, University of Newcastle, Newcastle
15. Hewstone, M. i W. Stroeber (ur.) (2002): *Uvod u socijalnu psihologiju*, "Naklada Slap", Jastrebarsko
16. Lazarus, S. R. i Susan Folkman (2004): *Stres, procena i suočavanje*, "Naklada Slap", Jastrebarsko
17. Martin, R. J. et al. (2010): Using the theory of planned behavior to predict gambling behavior. *Psychology of Addictive Behaviors*, 24(1), 89-97

18. Quine, L., Rubin, R. (1997): Attitude, subjective norm, and perceived behavioural control as predictors of women's intentions to take hormone replacement therapy, *British Journal of Health Psychology*, 2(3), 199-216.
19. Rotter, J. B. (1966): *Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement*, *Psychological Monographs: General & Applied*, 80 (1), 1-28
20. Stone, T. H., Jawahar, I. M., & Kisamore, J. L. (2010): Predicting academic misconduct intentions and behavior using the theory of planned behavior and personality, *Basic and Applied Social Psychology*, 32(1), 35-45

Монополизација патриотизма

По раду Данијела Бар-Тала

(Примери који чине око трећине чланка нису потребни за испит, служе само за лакше разумевање током читања)

Увод

Патриотизам није модеран феномен. Вероватно је започео још у праисторијским временима када су се појединци организовали у групе (нпр. племена, кланове), насељавали одређену територију (нпр. регион, земљу), и развијали извесну приврженост и према земљи и са групом. Дефинисан као приврженост чланова групе њиховој групи и према земљи у којој бораве, патриотизам се може наћи у свакој етнографској групи која живи у одређеном географском простору. Ову приврженост, која је у вези са позитивном евалуацијом и емоцијама, изржавају веровања која конотативно преносе садржај припадања, љубави, лојалности, поноса и бриге према групи и земљи.

Групе негују патриотизам, преносе га младим генерацијама, и покушавају да га одрже кроз своју колективну идеологију. Бројне политичке, социјалне, образовне и културне институције се мобилишу да би урезале и глорификовале патриотизам. Патриоте су најпоштованији хероји друштва, и патриотизам се сматра основном вредношћу у социјеталном етосу. Упркос томе, патриотизам се често посматра са сумњом и двосмисленошћу. Током прошлог века чули су се гласови који су окривљивали патриотски жар за неке од највећих зала које је човечанство претрпело (нпр. Холмс, 1925; Нетенсон, 1993; Снидер, 1976; Валдештајн, 1917). Ово поглавље, у покушају да направи разлику између онога што дефинише као "прави" патриотизам и његових нелегитимних изданака, такође ће се усредсредити на једну од његових извитоперених манифестација, која се појављује када је патриотизам монополизован. Овде ћемо, прво, представити један универзални, искрени патриотизам; потом ћемо описати негативни феномен монополизације патриотизма; и као треће, објаснићемо погубне последице овог феномена.

Фундаментални патриотизам

Док је сама природа патриотских осећања и убеђења вероватно остала иста кроз векове, предмет патриотизма се променио. Социјетални и политички системи, према којима појединци као чланови група осећају верност и припадање, претрпеле су невероватне промене. Људска бића

су организовала своје животе на својим територијама у оквиру племена, полиса, краљевстава, кнежевстава, и независних градова, да наведемо само неке од примера, и развила патриотизам.

У последњим вековима када је доминантна социјетално-политичка јединица постала нација и држава, патриотизам је постао још ближе повезан са овим системом. Друштвени идентитет појединаца одсликава њихову припадност једној нацији и његов статус грађанина једне државе. На овој основи развија се приврженост, која је најчешће усмерена према нацији и држави. Међутим, треба приметити да немају све нације своју државу, а неке се још боре да је остваре (нпр. Курди, Палестинци). Такође, државе могу да укључе неколико нација и етничких група које покушавају да постигну јединство (осећај припадности једној новој нацији) и одговарајући јединствени осећај патриотизма (нпр. Швајцарска, Нигерија, Индија).

Нова ера нација и држава са собом је донела национализам, који се сматра феноменом сличним патриотизму. Национализам се дефинише као само-прокламовање једне групе као нације било да она тежи држави или је већ има и сматра је испуњењем сопствене решености. Национализам сматра да је држава непоходна за политичко, социјално, културно и економско функционисање народа (Кон, 1955; Норбу, 1992; Смит, 1971; Снидер, 1954).

Патриотизам, насупрот национализму, не одређује природу политичке организације групе. Међутим, у периодима јачања национализма, патриотизам се често упошљава зарад добробити нације и државе. Овај текст ће се усредсредити на патриотизам у оквирима нације и државе.

Фундаменталност патриотизма

Чињеница да појединци обично имају осећај националног идентитета и привржености својој нацији указује на фундаменталну улогу патриотизма у њиховој социо-психолошкој нарави. Осећање сопственог националног идентитета је знак припадања и неопходни услов за патриотизам. Али љубав и брига, на начин на који су исказани кроз приврженост, дају патриотизму посебно значење. Љубав је наклоност коју чланови групе осећају према својој нацији и земљи на којој та нација борави. Патриоте не само да имају осећај припадности тој нацији, већ такође воле њено наслеђе, културу, народ и рељеф те земаље, са њеном флором и фауном. Патриоте не желе да буду део друге нације или да живе у другим земљама. Чак и кад су, као последица неких посебних околности, приморани да напусте своју земљу, увек желе да се врате. Штавише, патриоте брину за своју нацију и земљу. Патриоте интересује добробит нације и земље и често су спремни да се жртвују зарад тога.

Горе наведено указује да патриотизам има когнитивне, емоционалне и бихевиоралне импликације. Когнитивни елемент се одсликава у постојању једног широког низа уверења која изражавају патриотизам. Емоционална компонента је најјасније изражена у позитивном афекту који патриоте гаје према својој нацији и држави. Бихевиорални аспект патриотизма произилази из прехтодних два елемента: овде се когниција и осећања претварају у акцију. Од патриота се очекује да делују у име своје нације и земље.

Ипак, иако је осећање патриотизма универзално, појединци се разликују у степену њихове привржености нацији и земљи, а тиме и нивоу свог патриотизма. Ниво патриотизма појединаца зависи, између осталог, од нивоа њихове идентификације са нацијом и државом, интернализације патриотских вредности и њихове перцепције онога што су потребе нације и државе. Штавише, треба уочити да такође постоје разлике међу нацијама. Све нације не наглашавају подједнако вредност патриотизма.

Горе поменута концепција је оквир фундаменталног патриотизма у његовој позитивној и искреној форми. Без минимума патриотизма једна нација или држава би се распала јер не може да постоји, а да њени чланови немају некакво осећање припадности, љубави и бриге. Патриотизам је тако у основи функционалан за нације и државе.

Функционалност патриотизма

Корисност, кохезивност и способност мобилизације су функције патриотизма. Он појачава осећање јединства, јер чланови групе верују да су повезани за исту социјалну јединицу и географски простор. Ово осећање јединства преко патриотизма је значајно јер једна нација може да обухвата људе који имају различите ставове, вредности, идеологије, чак и различито етничко порекло, расу или религије. Патриотизам је тако кључни фактор за успостављање јединства. Он наглашава свеобухватну сличност и повећава интегрисање и солидарност наглашавајући заједничке интересе, судбину и тежње.

Уз то, патриотизам додаје националној кохезивности тиме што изражава жељу људи да буду део нације. Такође, он мотивише чланове нације да делују у име групе тако што обезбеђују објашњење и оправдање за одрицање од личних угодности, а да би се уложило време, напор или новац у корист њихове нације. Овај облик патриотизма може бити тако снажан да појединци могу да оду у крајности као што је жртвовање живота за нацију и земљу. Ванредни

услови, поготово ратови и катастрофе, захтевају мобилизацију чланова нације зарад добробити и безбедности нације и земље. То су времена када патриоте показују свој партиотизам кроз акцију, уз осећања и уверења која су његов основни психолошки супстрат.

Позитивни и негативни типови патриотизма

Упркос горе наведеној фундаменталности и функционалности патриотизма, он је често представљен као извор зла. Након Првог светског рата, на пример, патриотизам је сматран за један од узрока трагедије у којој су милиони људи изгубили животе (Холмс, 1925; Валдештајн, 1917). Затим, нацизам и фашизам, са својим ужасним последицама, заснивали су своју идеологију на патриотизму, и ово је послужило као додадни доказ о потенцијално деструктивним ефектима патриотизма.

Патриотизам заиста има два лица од којих је једно фундаментално и позитивно, и које је описано у првом делу овог поглавља, патриотизам који искрено одсликава приврженост чланова групе према њиховој нацији и земљи. Други аспект је изопачен и негативан је. Овај облик није неопходно последица претходног, већ се може појавити у нацијама под одређеним околностима.

Овај негативни патриотизам се може класификовати у барем две групе: један који се зове шовинизам или цингоизам и одликује се, с једне стране, слепим и ревносим прихватањем своје групе, а с друге стране, потпуним одбацивањем других група. Овај облик негативног патриотизма обично има негативне последице за друге групе пошто може да доведе до конфликта, насиља, па чак и ратова међу нацијама. Други негативни тип патриотизма се појављује када група или групе у једној нацији ограниче дефиницију патриотизма додајући јој стране елементе као што су: идеологија, циљеви, вредности, политички ставови или подршка вођства, који искључују оне чланове нације који не деле елементе из овог патриотског кампа. То јест, он се дешава у ситуацијама када одређену идеологију, циљ, политику или друге елементе група или групе сматрају јединим пожељним стањем нације и државе, и посматрају их као неопходан начин да се патриотизам изрази. У овим случајевима, једино они чланови групе који прихватају додате елементе се сматрају патриотама, док други чланови групе који су привржени нацији и земљи, али не прихватају додатна уверења су обележени као непариоте. Овај феномен познат као монополизација патриотизма предмет је даљег дела овог поглавља.

Монополизација патриотизма

Као што је горе наведено, у свом фундаменаталном облику патриотизам се односи на приврженост у смислу припадања, љубави и бриге за нацију и земљу. Он у себи садржи разграничавајући елемент јер прави разлику између чланова једне групе и чланова других група тако што повлачи границу између нација које су чланови и оних које то нису, а која се заснива на претпоставци да безмало сви из ове прве групе имају осећај припадности и патриотска осећања према својој нацији и земљи у којој бораве. Заиста, прилично је тешко замислити једног члана нације који ће казати да не осећа ни минималну приврженост својој нацији и држави. У овом смислу, патриотизам дозвољава и разликовање од других група, али и укључивање свих чланова нације, старих и нових, различитих етничких порекла, раса, идеологија, вредности, или религиозних убеђења у оквиру истих граница, тј. граница државе.

Упркос томе, у свом негативном облику патриотизам може постати механизам за искључивање и чланова групе. Ово се дешава са монополизацијом патриотизма. Од посебног значаја су они случајеви када подгрупа која монополише патриотизмом такође и влада државом. Таква једна група може имати моћ да одређену дефиницију патриотизма учини обавезном, да је озакони, па чак примени путем силе. Екстремне случајеве монополизације патриотизма налазимо у тоталитарним системима. Али монополизација патриотизма може да се исто тако да се догоди и у демократским системима, а једна група не мора да буде на власти да би монополизovala патриотизам. Различите групе, од којих неке могу да представљају опозицију владајућој групи, могу подржавати одређену идеју и да је сматрају кључном да се неко назове патриотом. Монополизација патриотизма тако захтева несумњиву оданост не само нацији и држави, већ и неоспорну подршку тој специфичној идеји. Она се јавља у једној групи и има утицај на појединце (тј. на посебну идеологију, вредности, политику, или подршку неком вођству и режиму). Ова концепција допуњује Стаубово виђење слепог патриотизма, које се усредсређује на несумњиву лојалност појединаца одређеној држави и нацији.

У таквој идеологији на патриотизам је виђен кроз врло уску prizmu. Фашистичка држава дефинише propisane вредности и верovanja и захтева да их грађани приhvate ако жеle да буду smatrani patriotama. Musolini (Halperin, 1964) je specifikovao dužu listu vrednosti i ideja koje su strane fašističkoj doktrini i zbog toga ne smeju da se razvijaju u državi, niti italijanski patrioti smeju da ih podržavaju. Prema Musoliniju fašizam je suprotstavljen klasičnom liberalizmu koji se razvio kao reakcija na apsolutizam i

čija se istorijska funkcija izgubila kada je država postala izraz svesti i volje naroda... (Halperin, 1964, p. 146)

Fašizam je takođe suprotstavljen socijalizmu, čije je jedinstvo sem državi (koja uklapa klase u jedinstvenu ekonomsku i etičku realnost) nepoznato i koji u istoriji ne vidi ništa sem klasne borbe. Fašizam je takođe suprotstavljen trgovinskoj uniji kao klasnom oružju...(Halperin, 1964, p. 147)

Fašizam se takođe suprotstavlja demokratiji "koja izjednačava naciju sa većinom, spuštajući je na nivo najvećeg broja" (Halperin, 1964, p. 147).

Monopolizaciju patriotizma nalazimo i u Sovjetskom Savezu, čiji totalitarni režim je određivao kao patriote samo one koji su podržavali komunističku ideologiju. Još od Oktobarske revolucije 1917. sovjetska komunistička partija je podržavala tradicionalni Marksov internacionalizam, ali je Staljin 1930-ih počeo da gradi novi sovjetski patriotizam, namećući patriotsku privrženost Sovjetskom Savezu kao podršku boljševičkoj ideologiji. (Rigby, 1966). To se, na primer, može videti u Staljinovom govoru 1930-e:

U prošlosti nismo imali domovinu, niti smo je mogli imati. Ali sada, kada smo svrgnuli kapitalizam i kada je moć u rukama radničke klase, imamo domovinu i branićemo njenu nezavisnost. Da li želite da naša socijalistička domovina bude pobeđena i da izgubi nezavisnost? Ako ne želite da se to dogodi morate stati na kraj njenoj zaostalosti u najkraćem mogućem roku i da razvijete pravi boljševički tempo u izgradnji njenog socijalističkog sistema u ekonomiji. (Stalin, 1966, p. 48)

Monopolizacija patriotizma je direktno izražavana u ranijim sovjetskim publikacijama o patriotizmu, na primer u delima Maćuškina, jednog od ideologa komunizma:

Sovjetski patriotizam čini spoj progresivne narodne tradicije i zajedničkih vitalnih interesa svih radnika SSSR-a. Ovaj čarobni spoj je stvorila boljševička partija. Partija Lenjina i Staljina je osnivač i učitelj nove patriotske tradicije radnih ljudi SSSR-a. (Barghoorn, 1956, p.9)

Još jedna ranija definicija koja se pojavila 1949. kaže da je patriotizam:

Bezgranična ljubav sovjetskog naroda prema socijalističkoj domovini, prema ujedinjenju svih bratskih naroda oko partije Lenjina i Staljina i prema sovjetskoj vladi. (Barghoorn, 1956, p.9)

Monopolizacija patriotizma u Sovjetskom Savezu je potrajala sve do njegovog raspada. Za vreme Mihaila Gorbačova pojavljuje se, 1. marta 1986, u poboljšanom programu komunističke partije Sovjetskog Saveza:

Partija će nastaviti da radi neumorno, da bi se u svakom sovjetskom građaninu osećaj ljubavi prema zemlji Oktobarske revolucije, gde se rodio i odrastao, i ponos zbog istorijskih dostignuća prve svetske socijalističke države, ujedinio sa osećajem lojalnosti proleterskom socijalističkom internacionalizmu, osećajem klasne solidarnosti sa radnim ljudima bratskih zemalja, sa svima koji se bore protiv imperijalizma i za socijalni napredak i mir. (White, 1989, p. 87)

Japan, počevši od Miadžijevog (Meiji) perioda preporoda (kada je car Miadži obnovio snagu japanskog vladara 1868) pa do predaje na kraju II svetskog rata, daje još jedan primer monopolizacije patriotizma. (Wilson, 1992). Deo procesa obnove je bio da se oživi šinto religija i da se car učini bogom koji je sišao sa neba. Šintoizam je dao religijsku osnovu nacionalizmu koji je na kraju proizašao. Državni šintoizam je stavljen pod vladinu nadležnost, šinto oltari su postavljeni u svakoj školi, a šinto rituali su uklopljeni u školski program. (Ishida, 1983)

Suštinski element šintoizma je bio patriotizam. Šintoizam je bio izvrstan instrument za stvaranje masovne lojalnosti imperijalnoj instituciji, a naročito caru. Prema tome, patriotom u Japanu se smatrala osoba koja je prihvatila principe šintoizma, a naročito kult cara. Pošto su car i država smatrani jednim te istim, a car je obožavan kao glava države, japanska monopolizacija patriotizma se razvijala lako, brzo i snažno. (Sunoo, 1975)

Peron, diktator koji je vladao Argentinom između 1946 i 1955, je iskoristio monopolizovani patriotizam da ojača svoj režim. Često je koristio patriotske teme u svojim govorima identifikujući pravog argentinskog patriotu kao nekog ko podržava njegovu "revoluciju", doktrinu, pokret i njegovo vođstvo. Predstavljao se kao veliki patriota, nacionalni zaštitnik i oličenje argentinske nacije (Alexander, 1951; Baily, 1967; Blanksten, 1953). Ovaj pogled na stvari može se naći u Peronovim govorima, kao što to ilustruje sledeći odlomak. U govoru 11. januara 1949, on izjednačuje Peronov pokret sa argentinskom nacijom i njenim ciljevima kao pravi izraz patriotizma.

Peronov pokret nije politička partija; On ne predstavlja nikakvu političku grupu. To je nacionalni pokret; Ovo je njegova osnovna ideja. Mi nismo, ponavljam, politička partija; Mi smo pokret i kao takvi ne predstavljamo sektaške ili partijske interese; Mi predstavljamo samo nacionalne interese. To je naš cilj. Naša namera, prosta i čista, je ono što bi trebalo da bude

namera svih nacija koje teže sreći svojih sinova i slavi svoje domovine. (Peronist Doctrine, 1952, p. 186)

25. jula 1949. Peron je rekao:

Peronistička doktrina podržava istinu, голу istinu, apsolutnu istinu, kakvu podržavaju ljudi dobre volje i poštenog srca. To je peronizam. Zato tako često ponavljamo: "Samo jedna doktrina, peronistička doktrina; samo jedna zastava, zastava naše zemlje; i samo jedna slava, slava zastave i domovine". (Peronist Doctrine, 1952, pp. 164-65)

A maja 1951. je izjavio:

Izbor je između peronizma i antiperonizma, između brodenističkog pričanja i nacionalnog suvereniteta... između domovine i izdaje. (Peronist Doctrine, 1952, p. 114)

Patriotizam nisu samo monopolisali totalitarni režimi. U demokratskim zemljama takođe, partija, organizacija ili lider(lideri) može da monopolizuje patriotizam. To može da uradi opozicija ili partija na vlasti ili državni lideri. U poslednjem slučaju posledice mogu da budu mnogo ozbiljnije, pošto postoji jak nagoveštaj sposobnosti da se nametne vladina definicija patriotizma.

Uz dužno poštovanje američki patriotizam pokazuje znake monopolizacije. Amerikanci često smatraju patriotama one koji prihvataju američke, kapitalističke vrednosti. Berger (1977), pozivajući se na ovu tendenciju, ukazuje da

Američki patriotizam karakteriše naročita veza sa određenom političkom ideologijom i pretpostavlja se da svaki Amerikanac ne samo da voli svoju zemlju, nego i duguje odanost njenoj zvaničnoj ideologiji. (P. 126)

Na kraju je dodao: "Ovo je, naravno, dovelo do određenog gledišta na "ne američka" verovanja " (p. 126). Prema Bergeru, neka osoba je mogla biti nazvana "neamerikancem" na primer ako on/ona veruje u socijalističke ideje (vidi takođe i Endrjusovo poglavlje).

U kratkom vremenskom periodu, između 1950. i 1954, monopolizacija patriotizma je u Sjedinjenim Državama dosegla kulminaciju. U to vreme je senator Džozef Mekkarti (Joseph McCarthy) vodio kampanju usmerenu protiv Amerikanaca za koje je mislio da podržavaju ili simpatišu komunističke ideje. Tvrdio je da takvi Amerikanci ne mogu da budu patriote i da su ustvari špijuni i izdajnici (Griffith, 1987; Oshinsky, 1983). U svojoj početnoj optužbi, 9. februara 1950. u Vilingu, Zapadna Virdžinija, senator Mekkarti je rekao:

Za sad, pošto ne mogu još uvek da imenujem sve ljude u Stejt Departmentu koji su članovi komunističke partije i članovi špijunskog kruga, imam u ruci listu od dvestopet ljudi za koje

državni sekretar zna da su bili članovi komunističke partije, a koji bez obzira na to i dalje rade i utiču na politiku Stejt Departmenta. (Rovere, 1959, pp. 101-02)

Svega nekoliko ruskih špijuna je zaista uhvaćeno u Sjedinjenim Državama, ali ova kampanja je bila usmerena na one Amerikance čiji je jedini "zločin" bio ili da su imali ili da su mogli da imaju levičarsku sklonost i liberalno mišljenje, koje su senator Mekkart i oni koji su ga podržavali, negirali. U ovom slučaju je politička grupa oko senatora Mekkartija monopolisala patriotizam tvrdeći da američki patriota nemože da ima samo pojedina ideološka verovanja (Harper, 1969).

U Izraelu monopolizacija patriotizma je potrajala nekoliko decenija. Osvajanje Sinaja, pojasa Gaze, Zapadne obale i Golanske visoravni od strane Izraela, rezultovalo je dugotrajnom polemikom među Izraelcima u pogledu budućih državnih granica. Neki Izraelci su tvrdili da ove granice treba da se prošire i da obuhvate veliki deo okupirane teritorije, naročito Zapadnu obalu, pojas Gaze i Golansku visoravan, kao realizacija jevrejskih prava da se vrate njihovoj drevnoj postojbini, a i u cilju obezbeđenja opstanka države. Nasuprot njima, značajan deo izraelskog društva ne prihvata ovu ideju Velikog Izraela (*Eretz Israel Hashlema*) i veruje da je jevrejsko pravo na postojbinu odgovaralo ustanovama jevrejske države (Avineri, 1986; Elam, 1984; Horowitz & Lissak, 1990; Shapira, 1992).

Ova rasprava je obeležila izraelski stav prema samoopredeljenju palestinskog naroda, prema određivanju svojih predstavnika i prema različitim predloženim rešenjima krize na Srednjem istoku. To je podelilo izraelski narod na golubove i jastrebove. Dok su takozvani "golubovi" zagovarali odustajanje od okupiranih teritorija u zamenu za mir i suprotstavljali se politici na osnovu koje su se Jevreji naseljavali na ove teritorije, "jastrebovi" su zauzeli bezkompromisan stav u odnosu na Arape, podržavali su stanovište o Velikom Izraelu, koje je podrazumevalo zadržavanje teritorija i zagovarali naseljavanje Jevreja na tim teritorijama (Arian, Talmud & Hermann, 1988; Bar-Tal, Raviv & Freund, 1994).

Često se debatovalo u vreme zasedanja o ciljevima i suštini jevrejskog nacionalnog pokreta-zeonizma i patriotizmu. Jastrebovi su tvrdili da sporazum koji uključuje vraćanje Zapadne obale, pojasa Gaze i Golanske visoravni u zamenu za mir, sknavi ciljeve zinoizma i zbog toga treba da se smatra anti nacionalističkim (anti zeonističkim) i nepatriotskim. Pokrenuta je kampanja koja funkcioniše na osnovama monopolizacije patriotizma, protiv individua, političkih partija i nevladinih organizacija koje su zagovarale ustupak "zemlja za mir".

Kada je partija jastrebova, Likud, čiji je vođa bio premijer, stala na čelo koalicije ova kampanja je usmerena protiv onih koji su protiv politike jastrebova koja zagovara naseljavanje okupiranih teritorija i odbija da ih se odrekne čak i u zamenu za mir. Na primer 22. decembra 1991. premijer Ichak Šamir (Itzhak Shamir) je na sastanku likudskog sekretarijata rekao:

Svuda u svetu opozicija je deo domaćeg sistema, ali mi se razlikujemo od ostatka sveta. Imamo grupe i partije koje podržavaju mir po svaku cenu i koje su spremne da se odreknu zadnjeg parčeta nacionalnog interesa za ono što oni nazivaju mir... Oni saraduju sa najekstremnijim od naših neprijatelja, sa onima koji su za palestinsku državu, koji kuju zaveru da nam otmu Jerusalem, da pojačaju oružani teror protiv Izraela. Ovo je neobičan fenomen na međunarodnoj političkoj karti i zahteva jedinstvo u prtiji likuda da bi se ojačalo jedinstvo nacionalnog tabora. (*Ha'aretz*, 23. decembar 1991)

Od 1992. kada su laburisti pobedili na izborima, kampanja je usmerena protiv njihove koalicione vlade. Ova vlada je ušla u pregovore sa susednim arapskim zemljama i Palestincima, prihvatajući princip "zemlja za mir". Arijel Šaron, jedan od lidera partije likuda je rekao 31. marta 1994: "Uopšte ne sumnjam u to da Jevreji u zemlji i svetu osećaju da je vlada izgubila svoj jevrejski i zeonistički pravac" (*Ha'aretz*, 1. april 1994).

Inicijatori pregovora sa PLO i mirnog rešenja konflikta na bazi povlačenja Izraela sa okupiranih teritorija, su nazivani nepatriotama, izdajnicima, nezinistima (ili antizionistima), ili nenacionalistima (ili antinacionalistima). Ichak Šamir (Itzhak Shamir), koji više nije premijer, ali je još uvek centralna figura Likuda, je imao da kaže sledeće o izraelskoj vladi i PLO: "Dogovor sa PLO je loš i antizionistički i zbog toga ga mi nećemo uvažavati" (Yom Snishi, 14. januar 1994).

Moše Peled (Moshe Peled), član Kneseta i jedan od lidera partije jastrebova, partije Comet (Tzomet) je rekao: "Odluke vlade su nacionalna izdaja. Vlada je konačno izgubila legitimitet" (*Ma'ariv*, 30. avgust 1993).

Geula Koen (Geula Cohen), vodeći među jastrebovima, je napisao 23. septembra 1993: "Ovo nije više greška. Ovo je preraslo u izdaju, čak i ako nije bilo nameravano. Izdaja onih koji su ostali u Eretz Izraelu, izneverivanje jevrejske istorije i zionizma..." (Cohen, 23. septembar 1993).

Eljakim Hecni (Elyakim Haetzni), još jedan od vođa jastrebova, je otišao dotle da je rekao: "Mi smo pod režimom vojne okupacije strane vlade" i dodao da čeka dan kada će "vladi biti suđeno zbog izdaje" (*Yedioth Ahronoth*, 23 septembar 1994).

POSLEDICE MONOPOLIZACIJE PATRIOTIZMA

Naziv *nepatriota* ima afektivne i bihevioralne implikacije, zato što patriotizam svim nacijama predstavlja osnovni zahtev njihovog postojanja kao grupe (vidi Bar-Tal, 1993), i zato što verovatno skoro svi članovi grupe vole da smatraju sebe patriotama. Identifikacija osobe ili podgrupe kao nepatriotske je u osnovi isključivanje iste iz same nacije. Biti nepatriota implicira da osoba nije privržena naciji i državi, da on ili ona ne oseća pripadnost istoj, da je ne voli i da ne mari za nju. Članovi nacije obično žele da ih drugi smatraju patriotama i ne nazivaju sebe nepatriotama čak i u vreme krize, ili kada su protiv političkog i socijalnog sistema, ili kada se ne slažu sa njegovom politikom. Kategorizacija članovova grupe kao nepatriota ima važne posledice za ostale članove društva. Prva posledica monopolizacije patriotizma jeste stavljanje van zakona onih koji su žigosani kao nepatriote. Nadalje, monopolizacija patriotizma može da dovede do njihovog ispaštanja zbog drugih, do njihovog krivljenja za realne i zamišljene nacionalne nesreće. Takođe može da stvori pritisak na njih da se konformiraju, pošto članovi nacije žele da izbegnu negativne posledice koje nosi naziv nepatriota. Konačno, monopolizacija patriotizma je duboko povezana sa totalitarizmom i može da dovede do njega. Sve ove posledice će sada biti opširnije prodiskutovane.

Stavljanje van zakona i isključivanje

Monopolizacija patriotizma vodi stavljanju van zakona onih koji se ne slažu sa njihovim ograničenim pogledima. Stavljanje van zakona je definisano kao:

kategorizacija grupa u ekstremno negativne socijalne kategorije koje su isključene iz ljudskih grupa za koje se smatra da funkcionišu u okvirima prihvatljivih normi i/ili vrednosti. (Bar-Tal, 1989, p. 170)

Naziv nepatriota sam po sebi stavlja van zakona, ukazujući da osoba ne pripada, ne voli i ne mari za sopstvenu naciju. Štaviše, naziv nepatriota je obično korišćen kao sinonim za reč "izdajnik", podrazumevajući da "nepatriote" mogu da naškode sopstvenoj grupi ili da deluju kao agenti druge neprijateljske grupe

Pored isključivanja i odbacivanja delegitimizacija se odnosi i na ponašanje članova nelegitimne grupe. To ukazuje da nelegitimna grupa zaslužuje kaznu. Etikete kao što su "nepatriota" ili "izdajnik" svrstavaju individue i grupu u kategoriju ljudi prema kojima se treba odnositi negativno, a ponekad ih i kažnjavati zatvorom ili čak pogubiti. Nepatriote i izdajnici se ne smatraju pretnjom samo za osnovne vrednosti i norme, već i za dobrobit grupe i njenu egzistenciju. Grupa tako oseća obavezu da izbegne

potencijalnu opasnost koja joj pretila od strane izdajnika i nepatriota, povređujući i kažnjavajući ih, da bi se zaštitila. Treba, takođe, razjasniti da monopolizacija patriotizma nije jedini uzrok delegitimizacije i s druge strane, delegitimizacija ne vodi obavezno tlačenju nepatriota. Ugnjetavanje opozicije se može pojaviti kao rezultat brojnih političkih, socijalnih, psiholoških i ekonomskih faktora koji nisu obrađeni u ovom odlomku. Ipak, monopolizacija patriotizma podstiče tlačitelje na nedela, a neretko i na eliminisanje opozicije.

Nekoliko sledećih primera predstavljaju ilustraciju kako delegitimizacija može proisteći iz monopolizacije patriotizma. U ovim primerima oni koji se ne slažu sa određenom ideologijom, idejama ili politikom, ili se suprotstavljaju određenom vođstvu, ostajući dosledni svojim ubeđenjima, se delegitimišu dodeljivanjem etiketa kao što su: "izdajnici", "neprijatelji", "zaverenici", "špijuni" itd. U nekim slučajevima delegitimizaciju prati ugnjetavanje delegitimnih individua i grupa.

Za vreme proslave trogodišnjice uspona svoje moći, Hitler se izjasnio o opoziciji na sledeći način:

Oni su neprijatelji sopstvenog naroda u sopstvenoj zemlji; znamo ih iz vremena Svetskog rata, iz vremena melanholičnog revolta iz 1918. godine; znamo ih iz vremena našeg najgoreg kolapsa. Oni ne samo da ne žele da nađu put do nas, već neće nikad ni u budućnosti moći da ga nađu, jer mi ih se odričemo (Baynes, 1969,p.230)

Nešto više od godinu dana nakon što je postao kancelar, Hitler je u govoru posvećenom Rajhstagu, 13. jula 1934. delegitimisao opozicione grupe na osnovu svog viđenja patriotizma:

... postoji mali broj međunarodnih dezintegratora koji su vesnici Komunističkog Weltanschauung-a (poimanja sveta oko sebe) i koji u političkoj i ekonomskoj sferi sistematski huškaju narod, krše uspostavljeni poredak i nastoje da stvore kaos. Mi vidimo da je uzrok aktivnosti ovih međunarodnih zaverenika vezan za nas. Širom zemalja plamen revolta obuzima ljude.

... čak i u Nemačkoj izmanipulisani pojedinci i kriminalci uporno praktikuju svoje destruktivne aktivnosti... Dokaz njihovog kapaciteta i efekta njihove nadmoći je na konkretnim primerima već postao jasan nemačkom narodu, tako da je ogromna većina čak i nemačke radničke klase prepoznala pravi karakter tih jevrejskih dobročinitelja čovečanstva, i nije više zavedena. Nacionalna socijalna država će uništiti i istrebiti čak i poslednje tragove ovih otrovanih i obezvređenih ljudi, ako je potrebno, i po cenu još sto godina ratovanja. (Baynes,1969, p.299)

Peron, argentinski diktator je delegitimisao svoje oponente kao nepatriote. Da bi porazio političke snage oponirane njegovom režimu, pretvorio je političke ciljeve u ciljeve nacionalne lojalnosti,

definišući ih kao pitanja nacionalnog dobra. Etiketirao je opoziciju svoje politike kao neargentince i izdajnike, a njihove vođe kao agente stranih zemalja. Primer kako svaka opozicija može biti delegitimisana, može se naći u Peronovom govoru od 1. maja 1951. On je rekao:

Nedostojna propaganda koju oni sprovode doprinosi isticanju visoke vrednosti naših ideala, i kada se oni izdignu iz prljavog blata, koje je uobičajeno polje njihovih aktivnosti, i usmere se na nešto više, nemaju drugog izbora, nego da se slože sa nama i potvrde našu doktrinu. Možda i nisu najefektivnije pobjede Peronista primoravanje neprijatelja naroda i nacije da kriju svoje izdajničke namere pod judicijalnom frazeologijom političkog suvereniteta, ekonomske nezavisnosti i socijalne pravde, ali je to nepobitno pobjeda jer je još jedna od naših težnji ispunjena, a to je da niko, ma kojoj političkoj grupi pripadao, ne može da porekne svoje slaganje sa fundamentalnim ciljevima nacije. (Peronist Doctrine, 1952, pp. 174-75)

U Sjedinjenim Državama MekKartijeva monopolizacija patriotizma dovela je do delegitimizacije mnogo Amerikanaca koji su imali, ili se mislilo da imaju, liberalna uverenja, kao i nekoliko onih koji koji su verovali u komunizam. Podugačka je lista pojedinaca, organizacija i institucija koji su bili etiketirani kao "ne-patrioti", "ne-amerikanci", "izdajnici", "špijuni u službi stranih interesa" i "komunistički agenti".

Senator Džozef MekKarti bio je član istražnog odbora američkog senata, (kojim je zasedao Senator Tajdings), a sam zasedao drugim odborom koji je istražio na desetine američkih građana, optuženih da su komunistički agenti (Latham, 1969, Rovere, 1959). MekKartijev Permanent Investigation Comitee sproveo je 455 preliminarnih istraga i 157 istraga od 1953 do 1954. Sedamnaest od ovih istraga dospelo je do nivoa javnih saslušanja, i njih je uglavnom vodio sam Mek Karti (Griffith, 1987). Deklarisani cilj je bio da se komunisti "izlože" javnosti, ali se takođe tragalo za vladinim službenicima koji nisu "posvećeni američkom načinu života".

Posledice MekKartijeve kampanje bile su dalekosežne. Hajka na "komunističke špijune" učvrstila se u svim slojevima američkog društva, zahvatajući pojedince, organizacije i institucije. Delegitimizacija je bila uperena protiv više hiljada Amerikanaca, posebno civilnih službenika, članova radničkih sindikata, nastavnika, univerzitetskih profesora, radnika u industriji, advokata, novinara, vojnog personala, pisaca i glumaca. Po Mek Kartijevom viđenju: ako se otkrije da se neka osoba uključuje i sponzorise ili stupa u članstvo brojnih komunističkih frontova, onda možete da pretpostavite da je, ili toliko naivna da je treba udaljiti sa posla, ili toliko lojalna komunističkoj ideji. (McCarthy, 1977, p. 54). U takvom raspoloženju su pravljeni crne liste, a konsekvence optužbi su bile ozbiljne: ljudima su

oduzimani pasoši, otpušteni su sa posla, stavljeni pod nadzor, ispitivani i izolovani od strane svojih zajednica. (Caute, 1978; Griffith, 1987).

Žrtvena jagnjad

Kada postoji monopolizacija patriotizma, oni koji se smatraju ne-patriotama se često pretvaraju u ritualne žrtve - žrtvenu jagnjad zbog svog neslaganja sa vodećim ciljevima ili ideologijom, politikom i/ili vođstvom. Izrazom "žrtvena jagnjad" (scapegoating) se definišu oni koji su nepravedno optuženi za tuđu nesreću (Allport, 1958), i to može probuditi mržnju, što može kasnije dovesti do zakonskog proganjanja, diskriminacije, ili nasilja nad njima.

"Ne-patriote" ili "izdajnici" prirodno kandidati za žrtvenu jagnjad. Oni se na osnovu značenja svojih etiketa posmatraju kao oni kojima nije stalo do sopstvene nacije pa ih, tako, nije teško optužiti i smatrati odgovornim za nacionalne teškoće, neuspehe i oskudice. Za "Ne-patriotu" ili "izdajnika" se kaže da "zabija naciji nož u leđa".

Hitler nije samo delegitimisao "ne-patriote", već ih je i koristio kao žrtvenu jagnjad. Nakon što je Rajhstag bio zapaljen, označio je socijaliste i komuniste kao neprijatelje države koji su odgovorni za požar. Rekao je:

Na osnovu zakonski izdatih ukaza ovlastili smo sudove da po zakonu sude neprijateljima države i ophode se s njima na način kojim će se stati na kraj zaverama (Baynes, 1969, p. 235)

Nepredno optuživanje opozicije Nacionalnog socijalističkog pokreta bila je omiljena tema Hitlera i drugih naci vođa. Za sve teškoće, neuspehe i nesreće Nemačke, uključujući tu i poraz u Prvom svetskom ratu, ekonomsku oskudicu i dezintegraciju nemačkog društva bila je optužena opozicija. U svom prvom govoru nakon što je postao nemački kancelar, 30. januara 1933, Hitler kaže:

Nacionalna vlada želi da radi i radiće. Nije ona ta koja je uništavala Nemačku u poslednjih četrnaest godina, ali je ona ta koja će je dovesti do ozdravljenja... Marksističke partije i njihove ulizice su imali priliku da pokažu šta znaju. Rezultat je gomila ruševina. (deRoussy de Sales, 1941, pp.146-479)

U Americi za vreme Mek Kartija takozvane ne-patriote, agenti i špijuni su bili optuživani za mnoge probleme sa kojima se država suočavala u to vreme. Na primer, pad Kine u ruke komunista 1949. i invazija severno korejskih trupa na Južnu Koreju, koja je obeležila početak Korejskog rata, poslužili su kao plodna osnova za stvaranje "crvenog užasa".

Rasprostranjena pretpostavka bila je da ni ovi neuspesi, a posebno ruski pristup nuklearnom oružju, nije mogao da se dogodi bez pomoći Amerikanaca koji su služili komunističkoj ideji. Nekoliko špijuna je za ista bilo uhvaćeno, ali MekKarti i njegovi sledbenici proglasili su infiltraciju hiljade njih u sve važne američke institucije, uključujući tu i Ministarstvo odbrane, državni vrh i vojsku.

Sledeći izvod iz Mek Kartijevog govora od 30. marta 1950. je ilustracija toga:

Nije kineska demokratija pod Maoom osvojila Kinu, za šta su se Ačeson, Latimor, Džizup i Henson borili. Sovjetska Rusija je osvojila Kinu, a važan saveznik osvajača bio je ovo malo levo krilo državnog vrha (Harper, 1969, pp. 133)

Hiljade lojalnih Amerikanaca, uključujući i velikane poput Čarlija Čaplina, su platili veliku ličnu cenu za svoja ubeđenja, koja su nazvana ne-američkim i ne-patriotskim.

Konformizam

Kada dođe do monopolizacije patriotizma, posebno od strane grupe koja ima moć, pripadnici nacije treba da budu spremni da se povinuju pravilima, kako ne bi bili smatrani ne-patriotama. One grupe koje imaju različita ubeđenja u odnosu na vodeće ciljeve, vrednosti, politiku ili ideologiju trebalo bi da se trude da ih sakriju. Oni će nastojati da ne izraze svoja ubeđenja i stavove da bi izbegli etiketu "ne-patriota" koja je sama po sebi sankcija. Ekstremnije etikete kao što su "izdajnik", "neprijatelj", ili "strani agent" nose sa sobom mnogo ozbiljnije sankcije u vidu kažnjavanja.

Takođe, kada je monopolišuća grupa na vlasti ona može da pojača konformizam ne samo sankcijama, već i široko rasprostranjenom indokrinacijom. Tako se može razglasiti definicija patriotizma kroz mas medije ili škole. Pritisak konformizma je posebno efikasan kada s jedne strane režim ima kontrolu nad institucijama socijalizacije i komunikacije, a sa druge, moć da sankcioniše oponente.

Peron, koji je kao što smo ranije videli monopolisao patriotizam, takođe je vršio konformistički pritisak. Rekao je, 11. januara 1949:

Lične ideje idu u prilog individualizmu i mi hoćemo da stanemo na kraj tom individualizmu u ovoj zemlji. Mi želimo da Argentinci misle kako hoće, ali želimo da cela Argentina ima samo jednu ideju. Peronisti treba da misle kako hoće, ali Peronistička partija mora da ima jednu dominantnu ideju. (Peronist Doctrine, p. 172)

I 25. jula 1949. on je izjavio:

Kada svako poznaje svoju doktrinu, nema sumnje da će svi Argentinci biti Peronisti, zato što je ta doktrina stvorena da bi izašla na kraj za zlom koje je tvorac patnji argentinskog naroda. (Peronist Doctrine, p. 165)

Drugi primer konformizma iznuđenog monopolizacijom patriotizma može se naći u Japanu za vreme ere oporavka posle Drugog svetskog rata. Tokom predratnih godina postojao je ogroman pritisak konformizma baziran na lojalnosti i patriotizmu (Ishida, 1983). Kako se Japan suočio sa porastom neprijateljstva u svetu i kako je njegova izolacija postajala veća, vladine poruke o patriotskom žrtvovanju postajale su sve intenzivnije. I to ne samo po školama i u medijama, već su i seoske vođe bile pod pritiskom da šire poruku o lojalnosti vladaru, patriotizmu i potrebi za još većim žrtvovanjem. (Smith, 1983). Ideološka indokrinacija se širila kroz sve kanale komunikacije i izgledalo je da je vladareva veza sa narodom ličila na vezu između oca i sina. (Fukutake, 1989)

Japanski narod je trebalo da potisne svoju individualnost i da se uvek ponaša u skladu sa vladajućim zahtevima nacije. Patriotizam se ispoljavao kroz pokornost volji imperije i iskrenoj naklonosti vladaru. U ovom uskom i ograničenom obliku, patriotizam je postao religija sluga u predratnom Japanu. Patriotske vrednosti su aktivno uključivane u japanske škole. Imperijalni ukaz o obrazovanju iz 1980, uveo je učenje o moralu u sve osnovne škole i bio je simbol patriotske indokrinacije. U stvari, Japan je primer gde su indokrinacija i konformizam bili relativno uspešni, pošto je opozicija vladajuće ideologije, politike i vođstva bila minimalna.

Suprotno tome, u Sjedinjenim Državama, za vreme MekKartizma, uprkos ogromnom konformističkom pritisku "patriotske" struje, koji je diktiran kampanjom, postojale su snage koje su se suprotstavljale i politički borile protiv nje. Ipak, MekKartijeva era je bila zapamćena kao period konformizma i pokornosti. Pojedinci, organizacije i institucije povinovale su se duhu MekKartijevog patriotizma i delovale su u skladu sa njegovim zahtevima. Odvojeno od Amerikanaca koji nisu smeli da izraze svoje lično mišljenje ili da se suprotstave MekKartizmu, postojao je veći broj slučajeva neželjenog učestvovanja u lovu na veštice.

TOTALITARIZAM

Monopolizacija patriotizma može biti posmatrana kao jedna od posledica totalitarizma i kao jedan od njegovih uzroka. Drugim rečima, totalitarni rezimi, koji nastaju kao rezultat različitih ekonomskih političkih, kulturnih i psiholoških uslova, takođe se karakterisu monopolizacijom

patriotizma. Jednom kada grupa koja ima moć počne da monopolizuje patriotizam i da pojačava monopolizaciju, totalitarizam počinje.

Dve od pet karakteristika totalitarizma navedenih po Aronu (1969) direktno se odnose na monopolizaciju patriotizma:

1. Totalitarne pojave se dešavaju u režimu koji daje jednoj partiji monopol nad političkim aktivnostima.
2. Monopolistička partija je živa dok je naoružana sa ideologijom kojom ispoljava apsolutni autoritet, koji posledično postaje zvanična istina države. (p.193)

Ovo sugeriše da se u totalitarnim režimima jedna zvanična partija i ideologija predstavljaju kao ispoljavanje volje nacije (Curtis, 1979). Jedino njihova sredstva odražavaju pravi patriotizam.

Totalitarni režimi ograničavaju definiciju patriotizma određujući glorifikovanu ideologiju, vrednosti, politiku i vođstvo, kao što je već prikazano u prethodno iznetim primerima fašističke Italije, nacističke Nemačke i komunističkog Sovjetskog Saveza (Radel, 1975). Monopolizacija patriotizma nudi takvim totalitarnim režimima legitimaciju i opravdanje za napadanje svake suprotnosti.

Treba li svakog pripadnika nacije koji oseca privrženost smatrati patriotom, ili da li će se njihovo ponasanje sukobiti sa našim poimanjem patriotizma? Preciznije, možemo li smatrati, na primer, Vilijama Džojasa, "Ah, ah, Bože", Britanskog fašistu koji je radio za Nemce tokom drugog svetskog rata, Britanskim patriotom? On je verovao da je Britanija zauzela pogrešan kurs i to umesto suprotstavljanja nacističkoj Nemačkoj, trebalo bi da se približi kako bi se ojačao Zapad protiv Sovjetske imperije. Isto pitanje se može postaviti u vezi sa drugim istorijskim ličnostima koje su saradjivale sa neprijateljima svoje nacije, na primer, Vidkun Kvisling u Norveškoj ili Andrej Vlasov u SSSR-u, koji su saradjivali sa Nemačkim osvajacima njihovih zemalja (vidi više primera u Littlejohn, 1972).

Poglavlje raspravlja protiv monopolizacije patriotizma i ispoljavanju njegovih negativnih posledica. Šta preostaje je pitanje granica definicije patriotizma. Iz poštovanja prema ovom problemu, moralni, socijalni i politički aspekti lojalnosti i patriotizma koji se tiču filozofiranja moraju biti dalje razradjeni. Zbog toga ćemo izneti nekoliko podsećanja. Izgleda da ova koncepcija ima svoja ograničenja. Patriote koje osećaju da pripadaju svojoj zemlji i naciji i vole je, ne saradjuju sa

neprijateljem koji pokušava da osvoji njihovu zemlju ili deo nje ili pokušava da podjarmi ili naštetiti pripadnicima njihove nacije. Sa ovog gledišta namerna saradnja sa neprijateljem koja čini štetu svom narodu i zemlji se smatra nepatriotskim.

Ali, ovde je jedan uslov. Ako lideri i režim masovno krše osnovna ljudska prava, onda saradnja sa bilo kim ko pokušava da zaustavi to kršenje se ne smatra nepatriotskim. Pokušaj da se zaustavi genocid, masovna zverstva, ili masovno ugnjetavanje, saradnjom sa neprijateljem čiji je glavni cilj prekidanje takvih napada ne sprečava osobu da bude patriota. Različit je slučaj kada sam neprijatelj masovno krši ljudska prava. Ond , saradnici ne pomažu da se spreči šteta i zato ne mogu biti smatrani patriotama. Prema ovom gledištu, Vilijam Brant, potonji nemački kancelar, koji je saradjivao sa saveznicima tokom Drugog svetskog rata protiv nacističke Nemačke se smatra patriotom (vidi takodje Staub and Andrews).

Izneta kvalifikacija implicira da patriotizam ne može ostati odvojen od drugih ljudskih dužnosti. Patriotizam se stvara iz osećaja pripadnosti naciji i razvoja svog socijalnog identiteta na koma se zasnivaju individue, čime se postiže skup obaveza prema naciji. Ali se na ovo nadovezuje i sledeće: pripadnici nacije treba takođe da su potčinjeni moralnim vrednostima koje služe kao odbrana protiv ugrožavanja osnovnih ljudskih prava (kao što je pravo na život, na dostojanstven život...) što osigurava da nacija neće vršiti suštinske napade na humanost. U slučaju ako se ovakvi napadi pojave, osnovna je ljudska dužnost da ih zaustavi. Ovakve moralne obaveze mogu obezbediti da se zaustave opasne verzije patriotizma. Treba primetiti, zbog toga, da patriotizam, uvek uvažavajući pretpostavljenu karakteristiku, ne može postojati izolovano od osnovnih ljudskih i moralnih obzira (vidi takodje Staub and Nathanson). Članovi nisu obavezni samo prema svojoj naciji već takođe i prema humanitosti. To je izazov za svaku naciju i državu da ukalkuliše patriotizam zajedno sa obavezama prema moralnim vrednostima i ljudskim pravima. Na ovaj način, Đuzepe Macini koji se smatra jednim od heroja i simbola italijanskog patriotizma, s pravom ističe, "Bog ti je dao tvoju zemlju kao kolvku, i ljudskost kao majku. Ne možeš iskreno voleti tvoje bratstvo po kolvci ako ne voliš svoju majku."

Nacionalizam/Patriotizam – sociopsihološki aspekti

Nacionalizam, nacionalna vezanost, nacionalni identitet, studije nacionalizma, etnocentrizam, patriotizam i slični pojmovi predstavljaju interdisciplinarne i društveno veoma relevantne teme u savremenom svetu. Postoje univerziteti gde je čitav višegodišnji program studija posvećen raznim aspektima ovih fenomena (npr. na Centralnoevropskom univerzitetu u Budimpešti možete dobiti magistarsku diplomu, i naravno doktorirati iz ove oblasti).

Mi ćemo se ograničiti samo na neke aspekte, koji se pre svega tiču socijalno-psiholoških pogleda. Ni oni neće biti iscrpno opisani, što zbog njihove široke prirode i brojnih posledica, što zbog ograničenosti jedne od brojnih lekcija unutar samo jednog univerzitetskog kursa. Zainteresovani studenti mogu tražiti i dobiti usmerenje ka detaljnijoj literaturi o pojmovima: nacionalizam, patriotizam, šovinizam, nacionalna svest, nacionalni identitet, etničko...

Ovo će pre biti **uvod u neke** od elemenata nacionalizma i doživljaja nacionalnog identiteta.

Prvo pitanje koje se postavlja jeste šta uopšte određuje pripadnost istoj naciji? Da li je to život u istoj zemlji, isti jezik, isto istorijsko iskustvo, ista religijska pripadnost? Zamislimo ljude poput Mehmed Paše Sokolovića, Monike Seleš, Mirka Kovača, Emira Kusturice, Jovana Divjaka, Danila Kiša, Ive Andrića, Meše Selimovića, Nikole Tesle...da nabrojimo one nama bliske i poznate. Ko može i na osnovu čega odrediti njihovu naciju? Kako Vi lično znate da ste Srbi? Ili

da ste Mađari, Hrvati, Romi? Izgleda da se za svaki od ponuđenih predloga odgovora može naći jasan primer da to nije tako! Pa šta je onda?

Pre nego što odgovorimo na to pitanje, pomenimo da postoje dva najčešća različita klasična shvatanja i mnogo više modernih, skoro nastalih. Ta dva su „etničko-kulturni“ (nemački) i „građanski“ (francuski) koncept nacije.

Jezgro postojanja zajedničkih kulturnih elemenata među članovima kolektiva nije dovoljno da se oni definišu kao nacija. Oni takođe moraju imati svest da ovi zajednički elementi predstavljaju specijalnu vezu koja ih povezuje – ukratko, svest o tome da su nacija. Floyd Olport je izneo ovo u knjizi *Institutional Behavior* kada je napisao da postoji jedna činjenica oko koje se različite definicije slažu:

„... naime, da je glavni kriterijum nacionalnosti psihološki. Postoje određene tradicije, istorijske perspektive i principi zajednički posedovani od strane članova svake nacionalne grupe koje su u isto vreme dokazi i suština njihove nacionalnosti. Ako individua deli ove ideje sa drugima iz svoje grupe, i kao i drugi je lojalna njima, ona pripada njihovoj naciji; u suprotnom ona joj ne pripada čak iako je iste rase kao i njeni pripadnici, govori isti jezik, i živi na istoj teritoriji ... Individue koje pripadaju određenoj naciji su svesne da joj pripadaju i, nadalje, ova svesnost je suštinski deo same nacionalnosti.“

Konstituisanje nacionalnog identiteta

Kad grupa ljudi počne da gleda na sebe kao na jedinstveni, prepoznatljiv entitet sa zahtevom za kontinuitetom kroz vreme, za jedinstvom preko geografskih udaljenosti i za pravom na različite forme kolektivnog samoizražavanja, možemo reći da su stekli osećaj nacionalnog identiteta.

Nacionalnim identitetom grupa sama sebe definiše kao grupu – svoju koncepciju sopstvenih brojnih karakteristika i osnovnih vrednosti; svoje snage i slabosti; svoje nade i strahove; svoju reputaciju i uslove postojanja; svoje institucije i tradiciju; i svoju prošlost, sadašnju svrhu i namenu i buduću perspektivu.

Razmatrajući njegovu složenost i fluidnost, može se reći da je nacionalni identitet kolektivni proizvod - u obliku sistema verovanja, vrednosti, pretpostavki i očekivanja - koji se prenosi na članove grupe tokom socijalizacije i koji ih mobilise kroz različite oblike komunikacije tokom života. Nacionalni identitet i njegovi sastavni elementi se inkorporiraju u lični identitet usled različitih socijalnih uticaja. Analiza socijalnih uticaja na inkorporaciju nacionalnog u lični identitet može se odnositi na dva elementa :

(1) usvajanje specifičnih elemenata nacionalnog identiteta; verovanja, vrednosti, pretpostavki i očekivanja koje čine nacionalni identitet kolektivnim proizvodom

(2) razvoj orijentacije prema samoj naciji.

Prihvatanje ovih elemenata može uticati na lični identitet ljudi, jer određuje bitnu komponentu njihovog identiteta: njihov doživljaj sebe kao pripadnika nacije. Oni u različitom stepenu prihvataju kolektivne aspekte nacionalnog identiteta kao što je slika same nacije i drugih grupa u njihovoj sredini, koncept nacionalne istorije i ciljeva, stavova prema nacionalnoj tradiciji i simbolima i sećanjima na nacionalna iskustva i dostignuća. Ovi elementi kolektivnog identiteta, ukoliko su prihvaćeni od individua kao njihovi sopstveni, postaju važni delovi njihove definicije sebe samih, ko su i šta su.

Prihvatanje specifičnih elemenata nacionalnog identiteta može uticati na samodefinisanje pojedinaca i odražava se u njihovom pogledu na svet. Nacionalni identitet sadrži verovanja i vrednosti koja se odnose na shvatanje ljudske egzistencije, prirode socijalnih institucija, međuljudske odnose i definiciju idealne ličnosti. Ovakva verovanja i vrednosti, ukoliko su prihvaćena od pojedinaca kao njihova sopstvena, utiču na pogled na svet osoba i njihovo mesto u njemu i način na koji oni shvataju svoje odnose u socijalnoj sredini.

Sentimentalna privrženost se odnosi na ljudsku odanost grupi koja se bazira na opažanju grupe kao predstavnika sopstvenog ličnog identiteta - kao nekoga ko odražava, potvrđuje njihov identitet. Dokle ih ona predstavlja, kao osobe i kao deo kolektiva, oni joj ukazuju lojalnost.

Instrumentalna privrženost se odnosi na ljudsku odanost grupi koja se bazira na opažanju grupe kao nekog ko zadovoljava potrebe i interese njih samih, a i drugih članova socijalne kategorije obuhvaćene tom grupom. Dokle god grupu doživljavaju kao instrument za ostvarenje sopstvenih ciljeva, oni joj ukazuju lojalnost.

Politička ekspresija nacionalne svesti

U modernom svetu, nacionalna svest nalazi svoju najjasniju i najmoćniju političku ekspresiju u nacionalnoj državi. Ljudi očekuju od nacionalne države da predstavlja njihov nacionalni identitet i da štiti njihova prava i interese. Za uzvrat, oni su spremni da prošire svoju odanost na državu, budući da je vide kao korespondirajuću naciji. Dakle, nacionalna svest i patriotizam i njihovi proizvodi su potencijalno važni resursi političkim liderima.

Gde postoji, nacionalna svest - sa svim psihološkim i društvenim snagama koje ona nosi u sebi - može biti moćni izvor jedinstva i političkog legitimiteta za državu. Tamo gde ne postoji, politički lideri pokušavaju da stvore nacionalnu svest sa granicama koje korespondiraju granicama političkog sistema. U nekim postojećim državama ovo je ostvareno, sa novim osećajem nacionalnosti koji se razvija uprkos početnim etničkim i kulturnim razlikama. U mnogim novim državama, međutim, kao i u mnogim starim, takav osećaj nacionalne svesti treba tek da bude postignut. Ono što nalazimo, u takvim situacijama,

su napori ka izgradnji jedinstvene nacije. Kroz razvoj novih simbola koji uključuju čitavu populaciju, i nove institucije koje zadovoljavaju potrebe i interese te populacije, politički lideri pokušavaju da stvore, od etnički različitih grupa i od neintegrisanih osoba i mesta, jednu naciju koja odgovara političkoj državi. Ako ti napori uspeju, privrženost i lojalnost novoj i većoj naciji - patriotska osećanja usmerena prema njoj - mogu tada biti iskorišćene od strane države kao izvor legitimiteta, građanske podrške za njene političke programe, i građanske spremnosti da učini žrtvu u ostvarivanju ovih programa.

Patriotizam? Da li su ovo odlike patriotizma i da li su beningne ili maligne?

- Ponosan sam na uspehe naših sportista.
- Ponosan sam što imamo najrazvijeniju privredu i industriju u Evropi.

Zavisi od situacije i istorijskih iskustava, te se npr. u Nemačkoj ovo smatra opasnim tendencijama.

Ervin Staub i Robert Šac razlikuju dve vrste patriotizma. Slepi i konstruktivni patriotizam.

Prvi je, u osnovi, nekritički nacionalizam, a drugi predstavlja lojalnost sopstvenoj naciji uz kritičko ukazivanje na njene greške i nedostatke.

Slepi patriotizam zahteva nekritičnu lojalnost entitetima kao što su nacija ili država, kao i lojalnost konceptu, viziji, ili ideologiji i sa njima povezanoj praksi koji tvrde da služe tim entitetima. Slepi patriotizam zahteva odsustvo ili nespремnost da se obazire na moralne vrednosti koje zahtevaju uzimanje u obzir i dobrobit onih ljudskih bića koja nisu uključena u entitet ili grupu koja je predmet vezanosti individue. Na primeru skale biće još jasnije:

- Slepi patriotizam -skala

1.Ljudi koji svim srcem ne podržavaju *Srbiju* trebali bi da žive negde drugde.

2.Uvek bi podržao svoju zemlju bila u pravu ili ne.

3.Ubeđen sam da je politika naše zemlje gotovo uvek moralno ispravna.

4.Ma kakva da je podržavam politiku *Srbije* iz prostog razloga jer je to politika moje zemlje.

5.Mnoge kritike našoj zemlji dolaze iz sveta tako da barem bi njeni građani ne bi trebali da je kritikujemo.

Konstruktivni patriotizam, s druge strane, zahteva balansiranje između privrženosti i naglašavanja važnosti dobra sopstvene grupe i orijentacije ka ljudskim bićima, njihovim pravima i dobru uopšte. U svakodnevnoj praksi to znači prikupljanje informacija, proveravanje i ocenjivanje, kao i spremnost da se preduzme direktna akcija, čak iako to znači suprostavljanje trenutnoj vladinoj politici ili moćnim političkim silama. Faza direktne akcije, često zahteva hrabrost, pošto se vlade i konzervativne patriotske grupe obično trude da definišu "pravi" patriotizam kao lojalnost njima i njihovim idealima, samim tim ne dozvoljavajući ispitivanje i kriticizam. Ponovo ćemo pojasniti skalom:

Konstruktivni patriotizam - skala

6. Ako zaista volimo *Srbiju* trebali bi da ukazujemo na probleme i da radimo na njihovom prevazilaženju.

7. Ako kritikujem *Srbiju* to radim zbog ljubavi prema svojoj zemlji.

8. Ja se protivim nekim političkim odlukama naše vlade zato što brinem o svojoj zemlji i njenom napretku.

9. Izražavam ljubav prema svojoj zemlji podržavajući napore za pozitivnim promenama.

10. Ljubav za moju zemlju zahteva da budem protivan nekim široko prihvaćenim ali potencijalno destruktivnim političkim mišljenjima.

Socijalni uslovi mogu da povećaju ili smanje postojanje ovih vrsta patriotizma u nekoj grupi.

Često, kada je potreba za pozitivnim ličnim identitetom nezadovoljena, ljudi će se okrenuti i tražiti satisfakciju u pozitivnom grupnom identitetu, koji pokušavaju da zadobiju, često kroz potcenjivanje ili kroz grupno nasilje nad članovima druge grupe. Čineći tako oni obično idealizuju vlastitu grupu još više, što opet čini njihovu obavezu prema grupi još krućom i tako se podstiče slepi patriotizam. Pošto je potreba za vezanošću i uzajamnom podrškom u teškim vremenima velika, često je okretanje jednih drugima radi prihvatanja i davanja podrške. Osobe mogu da prevaziđu svoju odvojenost i izolaciju udružujući se međusobno, da bi se borili protiv "neprijatelja". Ideologije koje stvaraju neprijatelje i konfrontacije sa drugim grupama u stvari znače zajedničko udruživanje i ispunjavanje osnovnih potreba. One mogu da proizvedu slepi patriotizam ili nacionalizam.

Pojedinci sa selfom vezanim za grupu teško je da ostanu samostalni. Ovo je posebno slučaj kada su životni uslovi teški, što ih vodi, da traže lidera, pre nego da se suprostave destruktivnim vođama ili grupnim procesima. Njihova ukorenjenost u grupu će im posebno otežati mogućnost da posmatraju i analiziraju postupke svoje nacije „sa strane”, dakle čak i samo primećivanje, a kamoli govorenje i akcije protiv destruktivnih postupaka.

U idealnim uslovima, pojedinci bi trebalo da razviju kapacitet i za kritičku svest i za kritičku lojalnost prema svojoj grupi. Kritička svest znači kapacitet da se samostalno procenjuju informacije, radije nego da se jednostavno usvoji "grupno" (autoritarno) gledište na događaje. Ovo zahteva bar minimalni opseg informacija o pravoj prirodi događaja (što ukazuje na ulogu i značaj medija). Kritička lojalnost znači obavezivanje i za krajnju dobrobit grupe i za opšte ljudske ideale i vrednosti. Ona zahteva da osoba ne bude organski vezana za grupu, i da ima osnovu za prosuđivanje koje obezbeđuje podlogu za nezavisan stav. Tu osnovu mogu činiti lične vrednosti poput težnje za pravdom, istinom, principijelnošću.

Oblici nacionalne vezanosti - Kac

Posmatrajući fazu društvenog razvoja pojedine nacionalne države, Katz navodi oblike nacionalne vezanosti s obzirom na fazu društvenog razvoja u kojoj se nalazi nacionalna država.

Pozivanje na nacionalni identitet kod država koje su u procesu formiranja ima za cilj da ujedini stanovništvo i odbranu od tuđe vlasti. Insistira se na nacionalnom suverenitetu i kulturnom identitetu. Primeri su države koje su se borile protiv kolonijalizma posebno tokom 1960ih u Africi.

U razvijenim društvima, u periodu jačanja i širenja moći, za nacionalnu ideologiju karakteristično je naglašavanje kulturne nadmoći zemlje, što "opravdava" eksploataciju drugih zemalja.

U birokratsko-tehnokratskim društvima karakteristično je veličanje države, njene moći i snage. Tamo gde vladajući sloj gubi moć naglašavaju se tradicija i istorija.

Oblici nacionalne vezanosti - Gickov

Sa aspekta pojedinca, koji je više psihološki, Guetzkov razlikuje pet oblika nacionalne vezanosti:

ISKLUČIVA NACIONALNA VEZANOST postoji kada je izrazita svesnost pripadnosti sopstvenoj naciji uz omalovažavanje drugih nacija. Psihološki sadržaj ovakve vezanosti izražava se kao nacionalizam, etnocentrizam i šovinizam.

ISTAKNUTA NACIONALNA VEZANOST označava određeni stepen nacionalne idealizacije i patriotizam, ali i prihvatanje drugih nacija (u smislu da nisu inferiorne u odnosu na sopstvenu naciju) .

VIŠESTRUKA NACIONALNA VEZANOST ili internacionalizam podrazumeva pripadnost vlastitoj naciji, ali se teži međunacionalnoj saradnji i sporazumevanju. Naglašava se lojalnost prema čovečanstvu, onome što je humano, vredno, napredno.

KOSMOPOLITIZAM ne uključuje osećaj pripadnosti naciji, nego se javlja osećaj vezanosti uz opšteljudsku zajednicu i težnja da se prevladaju uski nacionalni interesi.

ANACIONALIZAM podrazumeva individualizam, potpuno odsustvo vezanosti za naciju pri čemu se nacionalni osećaji smatraju štetni i nepotrebni.

Ovakvu podelu potvrdili su u našim okolnostima Rot i Havelka u svojim istraživanjima pre poslednjih jugoslovenskih ratova.

Nacionalistička ideologija – opšte karakteristike
(po D. Kecmanoviću)

Pojednostavljivanje, nacionalistička ideologija se zasniva na pojednostavljivanju složenih odnosa, odnosno pojednostavljivanju same stvarnosti. Nacionalistički programi svedeni su na prostu jednačinu, tako da kada ih čitate čini vam se sve beskrajno jednostavno, prosto. Postoji nekoliko klišeja u okviru kojih se ispisuje nacionalistički pogled na svet, u prvom, viđenje položaja u „svetu“ „naše“ nacije, „našeg“ naroda i onog s kojim smo u zavadi.

U svom pokušaju da objasni zašto ljudi tako lako skliznu u etnocentrizam i prihvate etno-nacionalne predrasude, Allport je jedan od odgovora pronašao u prirodi kategorija. U kategorijama se pojednostavljuje, u mnoštvu različitog pronalazi se zajedničko, stoga su one korisne u svakodnevnom životu. Upravo zahvaljujući kategorijama prihvatamo opšte pojmove i sudove sve dok s njima možemo komunicirati u susretima sa ljudima, u poslovima koje obavljamo u svakodnevnom životu. Lakše i brže identifikujemo neki problem, biće, situaciju. Ova skolonost uopštavanju i zadovoljavanju opštim šemama i konceptima, mogla bi biti razlog zašto su ljudi spremni radije prihvatiti pojednostavljenu nego složenu, tj., realnu sliku stvarnosti i odnosa u njoj.

Dihotomizacija je jedan od aspekata pojednostavljivanja. Ljudi, pojave, zbivanja, stavovi svrstavaju se na dve strane, odnosno dve velike grupe: „Tertium non datur.“ Ko nije s „nama“, on je protiv „nas“; gde se isključuje mogućnost postojanja nesvrstanih, neutralnih. Ova manihejska podela sveta takođe je praćena i odgovarajućim vrednovanjem svakog od ta dva

delu. Pa tako imate jedan koji je dobar a drugi loš; „naš“ i „njihov“; častan i nečastan; napredan i nazadan... takođe i isključivost je bitan deo nacionalističkog crno-belog shematizma, kao i nedvosmislenost. Nigde se ne ostavlja prostor za razmišljanje o oportunističkoj srednjoj varijanti. Bitno je pomenuti da su nacionalističke poruke do krajnjih granica jasne, uprošćene i direktivne.

Rigidnost je odlika nacionalističkih stavova, kojom se često želi prikazati doslednost, odnosno principijelnost. Nacionalisti insistiraju na tome da su uvek bili isti i isto zastupali i da će uvek ostati verni svojim opredeljenjima i verovanjima. Potreba za idejno-ideološkom rigidnošću mogla bi da se shvati kao odbrana nacionalista od ostatka kolebljivosti, od povremene pojave umnje u opravdanost tolike isključivosti, kao svojevrsno uklanjanje mogućnosti da stvarnost onakva kava je dopre do njih i poremeti im ustanovljenu klasifikaciju ljudi i pojava. Rigidnost nacionalističkih uverenja služi i održanju monolitnosti u redovima nacionalista. Ona sprečava promene, bilo kakvo ublažavanje nacionalističkih predrasuda, i na taj način obezbeđuje kritičnu masu jednodimenzionalnih, neophodnih za izvođenje planiranih projekata.

Demarkacije su neophodne u svakom nacionalističkom pokretu i što ih je više to je bolje. Prema nacionalističkom verovanju mora se jasno i tačno znati dokle seže „naše“ a odakle počinje njihovo. U svojim podjelama i razgraničenjima nacionalisti se nikada ne smatraju krivima čak i ako naprave liniju razgraničenja između supružnika, te time izazovu patnju, bol i intimnu muku.

Uniformnost: želi se uspostaviti jednoobraznost u oba tabora: „našem“ i „njihovom“ Nacionalisti jednoobraznost drži na okupu, pojačava međupovezanost u grupi, pojačava borbenu duhu i borbenu spremnost, dok jednoobraznost suprotne strane, olakšava nacionalistima argumentaciju, dozvoljava im da kada govore o ljudima druge nacionalnosti ne prave nikakve izuzetke. Nacionalizam njeguje strah od svake razlike izuzev razlike između „nas“ i njih.

Degradacija racionalnog podrazumeva pobuđivanje snažnih odbrambenih emocija.

Antiindividualizam: Nacionalizam se može širiti samo ukoliko negira postojanje prava na različitost

Moralizam Pozivanje na odbranu viših principa, kao što su sloboda, pravda uvek su za njihovu grupu. Prelomljene kroz prizmu nacionalističkog moralizma, moralne kategorije gube univerzalno i individualno značenje, i služe isključivo kolektivnim, grupno-nacionalnim ciljevima. Ono što je zanimljivo je da militantni nacionalisti, insistiraju na poštovanju moralnog okvira bračnog, porodičnog, religioznog života, i prikazuju se kao izuzetno časni supruzi, poštovaoci institucije braka i porodice, religije.

Tradicionalizam. Idealizuje se prošlost, seoski način života, usmena predanja, epska kultura. Svako prihvatanje običaja, pogleda, znamenja koja nemaju autohotno, izvorno nacionalno obeležje i približavaju se internacionalnim standardima, izaziva zazor pa i javnu osudu jer se tretira kao zagađivanje autentičnog nacionalnog izraza.

Biologizam. Utemeljivanje svoje posebnosti u nečem vidljivom, nepromenljivom, predodređenom. Država za nacionaliste može da počiva i na dogovoru ali osnova nacije mora se nalaziti u prirodnoj u biološki određenoj zajednici. Dolazi do izražaja i socijalni darvinizam, da opstaju samo najjači. Posvećuju pažnju populacionoj politici, ne da bi obezbedili skladan ekonomski razvoj već zato što veruju da je snaga naroda u njegovoj brojnosti. Stoga ističu povećanje nataliteta.

Ekstremizam. Radikalni su u ciljevima i u putevima dolaska do ciljeva. Plene lakoćom obećanja koja daju i privlačnošću dobiti koju najavljuju.

Tematske karakteristike nacionalističke ideologije (po D. Kecmanoviću)

Tema oštećenosti: Naš narod je u mnogo čemu uskraćen i to ne od juče. Više ili manje sistematski ometen je ekonomski razvoj njihove zajednice, nisu imali ista prava u iskazivanju nacionalnih osjećanja u vršenju religioznih obreda, njegovanju običaja... Dakle bili su uskraćeni na svim poljima društvenog razvoja, oštećeni i osećali su se obespravljeno.

Tema ugroženosti, nacija ugrožena i spolja i iznutra. Iznutra je ugrožavaju oni sunarodnici koji nisu svesni da je nacija ugrožena i u opasnosti, pa se ponašaju kao da je sve u najboljem redu. Spolja opasnost dolazi od onih kojima ne samo da nije stalo do „našeg“ razvoja, pa i opstanka, nego vrlo smišljeno, namerno preduzimaju različite aktivnosti ne bi li umanjili „našu“ ekonomsku moć, ekonomske potencijale i ugušili „našu“ nacionalnu (samo)svest. Cilj svakog nacionalizma jeste da pobudi nagon samoodbrane, nagon preživljavanja ljudi.

Tema krivca za sve, nacionalisti u pripadnicima druge nacionalnosti vide krivca za sve nepoželjno što im se dešava, za zlu sudbinu, koja ih je kako kažu zadesila. Bitno je istaći da njeno etiketiranje kao krivca za sve pretvara drugu nacionalnu grupu u zgodan objekt „pražnjenja“ agresivnosti.

Tema zavere, omrazu i neprijateljska osjećanja prema određenoj nacionalnoj grupi nacionalisti često proširuju na druge nacionalne grupe, međunarodne i regionalne organizacije. Za nesumljivo postojenje zavere pronalazi se mnogo dokaza u spoljnopolitičkim akcijama pojedinih nacionalnih država, izjavama njihovih zvaničnih i poluzvaničnih predstavnika.

Tema ideološkog alarma, nacionalisti veruju da samo oni znaju kakvo je stvarno stanje nacionalne grupe, sa kojih sve strana vrebaju opasnosti, ko je sve i kako ugrožava. Oni sebe doživljavaju kao najsvesniji deo nacije, i zato samo manjkom nacionalne svesti i nedostatkom „pravih“ informacija mogu da objasne, po njima, posve neprimereno ponašanje jednog dela pripadnika svoje nacije.

Tema etničke superiornosti, ističu da je njihova nacija vrednija od svih drugih u svakom pogledu. Nacionalisti svoje pretenzije na ekonomski i teritorijalno širenje prema drugim zemljama pravdaju svojim uverenjem da su oni bolji, pametniji, pravdoljubiviji, slobodoljubiviji od ljudi druge nacionalne pripadnosti. „Naše“ sunarodnike trajno krasi univerzalno visoko cenjene osobine, kao poštenje, pravdoljubivost, slobodoljubivost, miroljubivost. Bitno je nadvisuju odgovarajuće karakteristike ljudi druge nacionalnosti, i da je izbor osobina na koje „naš“ narod treba da bude posebno ponosan i koje ga čine superiornim saobražen kratkoročnim i dugoročnim ciljevima koji pomoću nacionalizma treba da se realizuju.

Tema osvete i odmazde Nacionalisti ne dopuštaju sunarodnicima da zaborave ili oproste veću ili manju uvredu, veća ili manja zlodela koja su im naneli ljudi druge nacionalnosti. Dobar deo različitih vidova mržnje koja izvire iz nacionalističkih stavova i vjerovanja rađa se i djeluje po zakonima mehanizma spirale.

Tema žrtve i žrtvovanja Nacionalisti svoje sunarodnike uvijek prikazuju kao žrtve drugog naroda. Kada pozivaju sunarodnike da se žrtvuju za nacionalnu „stvar“, a to rade dosta često, nacionalisti žrtvu i žrtvovanje shvataju na drugi način. Tada je reč o tome da je potrebno pa i neophodno dati sve, pa i život za odbranu interesa nacionalne grupe.

Sindrom 9 crta ličnosti (naziv, objašnjenje, najbliži primer tvrdnje iz F skale)

1. Autoritarna submisivnost

Nekritički stav prema idealizovanim autoritetima grupe

“Ono što je ovoj zemlji najviše potrebno, više nego zakoni i politički programi, jeste nekoliko hrabrih i odanih vođa u koje narod može da veruje”.

2. Konvencionalizam

Prihvatanje vrednosti i standarda srednje klase i njihovo rigidno održavanje:

“Pristojan čovek će izbegavati da se druži sa ljudima koji imaju rđave navike”.

3. Autoritarna agresivnost

Tendencija da se oštro reaguje prema ljudima koji krše konvencionalne vrednosti i zalaganje da se oni kazne, prezru i odbace

“Potrebna je stroga disciplina, svaki prestup i devijaciju treba oštro suzbijati”.

4. Anti-intracitivnost

Suprotstavljanje svemu subjektivnom i imaginativnom, odbijanje da se bavi psihičkim životom i vlastitim doživljajima

“Kada čovek ima problema i dilema, najbolje da ne misli na to”.

5. Poštovanje vlasti i nekritički odnos prema autoritetu

Identifikovanje sa onima koji imaju moć, naglašavanje strogosti

“Ono što je nama potrebno to je disciplina i čvrsta volja da radimo za svoju porodicu i zemlju”.

6. Destruktivnost i cinizam

Odbacivanje humanosti, potcenjivanje humanih vrednosti

“Kakva god bila ljudska priroda biće uvek ratova i konflikata”.

7. Često korišćenje odbrambenog mehanizma projekcije

Projektovanje u spoljni svet vlastitih nesvesnih impulsa, sklonost da se veruje da se u svetu zbivaju tajne opasne stvari (teorije zavere)

“Većina ljudi ne shvata da znatan deo našeg života kontrolišu tajna udruženja, zavere i planovi”

8. Rigidnost mišljenja i postojanje praznoverica i stereotipija

Skлонost da se misli u rigidnim kategorijama i verovanje u mistične uzroke sudbine pojedinca

“Svako mora da veruje u neke natprirodne sile i njihovoj moći treba potpuno da se pokorava”.

9. Preterano interesovanje za seksualne nastranosti (moralna hipokrizija)

Oštro osuđivanje “nemoralnosti”, ali i često pominjanje lascivnih stvari i postupaka, dakle, lažno moralisanje